

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra rusistiky a lingvodidaktiky

Jeruzalémské kapitoly v románu
M. A. Bulgakova Mistr a Markétka

Autor: Jolana Jurečková
Vedoucí práce: PaedDr. Antonín Hlaváček

Praha 2011

NÁZEV:

Jeruzalémské kapitoly v románu M. A. Bulgakova Mistr a Markétka

ABSTRAKT: Charakteristika části románu Mistr a Markétka M. A. Bulgakova. Historický a biblický kontext Jeruzalémských kapitol. Postava Piláta Pontského a Ješuy Ha-Nocri a jejich místo v románu. Charakteristika románových postav, projekce v Moskevské části, srovnání Piláta, Wolanda a Stalina. Ješua Ha-Nocri a původ jeho jména. Porovnání s biblickou předlohou. Porovnání Mistra, Ješuoovy projekce v románové Moskvě 30. let a Bulgakovovu realitu. Problematika tvůrčí svobody v totalitních režimech. Charakteristika dalších postav Jeruzalémských kapitol a zhodnocení jejich místa v totalitních režimech.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Bulgakov, román Mistr a Markétka, Pilát Pontský, Ješua Ha-Nocri, ďábel v literatuře, porevoluční Rusko – satira, apokryf

TITLE:

The Jerusalem chapters in the novel Master and Margarita by Bulgakov

SUMMARY: Characteristics of the part of the novel Master and Margarita by M. A. Bulgakov. Historical and Biblical context of Jerusalem chapters. The characters of Pontius Pilate and Jeshua Ha-Nocri and their place in the novel. Characteristics of their personalities, their projections in the Moscow part of the novel, comparison of Pilate, Woland and Stalin. Jeshua Ha-Nocri and the origin of his name. Comparison to a Biblical model. Comparison of Master, Jeshua's projection in Moscow in the thirties of the twentieth century, and Bulgakov's reality. Problematics of freedom for creative writing in totalitarian regimes. Characteristics of other characters of Jerusalem chapters and estimation of their place in totalitarian regimes.

KEYWORDS:

Bulgakov, the novel Master and Margarita, Pontius Pilate, Jeshua Ha-Nocri, the Devil in the literature, Russia after revolution – satire, apocrypha

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci Jeruzalémské kapitoly v románu M. A. Bulgakova Mistr a Markétka vypracovala pod vedením PaedDr. Antonína Hlaváčka samostatně na základě vlastních zjištění a za použití pramenů uvedených v seznamu.

Praha, 27. února 2011

.....
podpis

OBSAH

I. Úvod	6
II. Bible a historie	
1. Ježíš, Pilát.....	14
2. Co říkají evangelia.....	18
III. Současný pohled	19
IV. Pilát Pontský	
1. Charakteristika postavy.....	22
2. Pilát Pontský a Woland.....	34
3. Pilát a Stalin.....	40
V. Ješua Ha-Nocri	
1. Charakteristika postavy.....	43
2. Ješua a Mistr.....	55
VI. Další postavy	
1. Matouš Lévi.....	57
2. Jidáš Iškariotský.....	63
3. Nisa.....	66
4. Afranius.....	67
5. Kaifáš.....	69
6. Marek Krysovoj.....	72
VII. Závěr	74
VIII. Резюме	77
IX. Použitá literatura	79

I. ÚVOD

Bulgakovův román *Mistr a Markétka* fascinuje celé generace precizních literárních kritiků i intuitivních badatelů. Je to dílo, v němž lze najít skoro všechno – fiktivní příběh i biografická a autobiografická fakta, historické události i mystiku, humor i vážné etické otázky.

Tento román nabízí skutečně nepřehledné množství témat pro diplomové práce; jen namátkou některá z nich: jak román vznikl – vždyť před konečnou verzí existovalo dalších pět redakcí, tj. úprav, které Bulgakov na tomto díle provedl, bylo skutečně mnoho. Tyto jednotlivé redakce se dochovaly a porovnáváním jich se zabývá mnoho odborníků. Román je probírán z hlediska křesťanství – odborníci v něm hledají a porovnávají biblické motivy, zabývají se jím i numerologové a esoterici. Dalším zajímavým tématem by mohla být například i skutečnost, že Bulgakov se ve svých dílech často inspiroval konkrétními událostmi a lidmi ze svého života, tj. hledat konkrétní protějšky jednotlivých postav románu z autorovy reality. Mne osobně nejvíce zajímá téma jeruzalémských kapitol, mé důvody jsou uvedeny níže.

Děj probíhá paralelně ve dvou obdobích: v době působení Piláta Pontského na počátku našeho letopočtu a porevolučního, tedy sovětského Ruska, nebo ještě lépe – Sovětského svazu. Setkávají se v něm tři různé světy – lidský, biblický a mystický. Všechny tyto tři světy jsou autorem mistrovsky propojeny. Není snadné hledat paralely mezi lidmi, kteří žili před dvěma tisíci lety a v nedávných desetiletích, ale o to je takové zkoumání podnětější a bohatší. Mezi minulostí a přítomností (přítomností zde míním minulé století) jsou paralely, avšak projevují se v jiných formách – kritika dávného vládce musí být na jedné straně zřejmá, na straně druhé však natolik opatrná, aby dílo mohlo spatřit světlo světa a nejen příšeří zásuvek. Dílo je kombinací skryté i otevřené, jemné i hořké kritiky poměrů v zemi a současně plně bohaté mystiky; od té idealisticky pohádkové, přes ironickou až sarkastickou, až po mystiku filozofickou, která nahlíží do duší hlavních hrdinů v životě i v jejich posledních chvílích. Ty poslední chvíle protahuje až po autorovy představy, jak se hlavní postavy cítí po skončení životní pouti, vlastně jaké pocity jim zůstávají navěky.

Za takových okolností by si asi autor ještě podrobnějšími faktickými údaji (než těmi, které v díle uvádí) ještě více zkomplikoval jak vlastní práci, tak i odezvu na ni. Studium místopisu a časových údajů může být zajímavé pro literární historiky, kteří hledají a vysvětlují ty či ony podněty, které autor v díle využil – musel přece někam děj zasadit, protože jinak by se jeho dílo mohlo stát „bezzubým“. Pro moji práci jsou nejdůležitější myšlenky a jednání hlavních postav a především vzájemná podobnost dvojic historických protějšků z biblického starověku a sovětského Ruska. Ta podobnost historických protějšků povahově, jejich postavením v životě a samozřejmě historickým zasazením je velmi vzdálená, ale právě z této historické, kulturní, profesní a ještě mnohé další vzdálenosti vysvitnou charaktery postav, které po dvou tisíciletích mají tytéž základní lidské vlastnosti.

Koneckonců o tom, že jsou lidské vlastnosti po staletích i tisíciletích podobné, svědčí příběhy ze Starého zákona; ač lidé žili ve srovnání s dneškem i s těmi třicátými lety v Rusku co do blahobytu v nesrovnatelně jednodušších a tvrdších podmínkách, nacházíme ve Starém zákoně, oprostíme-li se od mystického nánosu, vlastně svým způsobem i sami sebe. Jiná je otázka, zda právě historické osoby, především Pilát Pontský, měly právě ty vlastnosti, které jim autor přisoudil, nebo zda autor podlehl – ale čemu? Nějakému historickému klamu, své autorské představivosti či dokonce osobnímu idealismu či ještě více trýznivé touze, aby ten Pilát při svém postavení, odpovědnosti a i potřebné dávce krutosti, kterou jeho postavení vyžadovalo, tedy aby byl vnímavý, inteligentní a morální, aby oplýval tím, co mu autor přisoudil: svědomím!

Ve své práci se zaměřuji především na příběh Piláta a Ješuy – proč byl do románu, který se odehrává ve třicátých letech dvacátého století zařazen, jak a případně proč se aktéři tohoto příběhu liší od biblických a historicky doložených předloh, jak jsou propojeny s autobiografickými fakty autora.

Pro své zkoumání jsem zvolila postup, který podle mého mínění ukáže souvislosti hlavních postav Bulgakovova díla Mistr a Markétka a představuje hlavní kapitoly diplomové práce.

Je zřejmé a je o tom řada literárních studií, že dvojí děj, resp. děj ve dvou historických obdobích, má ukázat paralelu lidských vztahů, charakterů a osudů v různých (zde ve dvou) dobách.

Ve své práci jsem čerpala z relativně mnoha pramenů, ale asi nejvíce mne inspirovala Sokolovova Bulgakovská encyklopedie, Zerkalovovo Evangelium Michaila Bulgakova a kniha Pozdňajevy Woland a Markétka. Pozdňajeva mne inspirovala především rozborem postav. Zerkalov má zase velmi zajímavé postřehy týkající se vztahu románových postav s biblickými. Pro historický úvod jsem nejvíce čerpala z knihy Velké procesy od Uwe Schulze, dále ze Zerkalovova Evangelia podle Bulgakova a samozřejmě ze soudobých pramenů – Cornelia Tacita a Josepha Flavia. U Sokolova mne zaujaly jeho triády – tj. vždy skupiny tří postav, které jsou založeny na podobnosti určitých rysů. Jedna postava je vždy z Jeruzalémské části, jedna z Moskvy třicátých let a jedna z Wolandovy svity. Domnívám se, že toto rozdělení do triád je velmi výstižné. Přesně určují místo jednotlivých postav v románu. Triády vypadají takto:

1. Pilát – Woland – Stravinský (zastupují vedení, moc)
2. Afranius – Korovjev – Fjodor Vasiljevič (zástupci)
3. Marek Krysovoj – Azazelo – Archibald Archibaldovič (konatelé)
4. Banga – Kocour Kňour – Triumf (zvířata)
5. Niza – Hela – Nataša (služebnice)
6. Kaifáš – Berlioz – neznámý v obchodě na Smolenském rynku (ideologové)
7. Jidáš – Maigel – Mogaryč (zrádci)
8. Matouš – Bezprizorný – Sviňkov (uředníci)

Já bych se však chtěla věnovat porovnání postav z poněkud jiného úhlu pohledu. Pokusím se vymezit místo každé z postav Jeruzalémských kapitol v románu, podívat se a porovnat ji s historickým či biblickým protějškem a zároveň se zamyslet nad skutečným životem v době, kdy Bulgakov svůj román tvořil. Nikoliv nad reálnými

osobami z Bulgakovova prostředí, to by vydalo na samostatnou diplomovou práci, ale spíše nad dobou a podmínkami, v nichž autor žil.

Pro svou práci mohu zvolit dvoji přístup: induktivní a deduktivní.

V matematice je indukce založena na tom, že prokážeme-li, že určitý vztah, pro jednoduchost řekněme vzorec, platí pro číslo n a prokážeme-li, že platí též pro číslo $(n+1)$, pak platí pro všechna čísla (obecně nebo v určitém předem definovaném intervalu).

Pro obecné zkoumání bychom induktivním přístupem mohli považovat ten, při kterém bychom vybrali určité objekty (zde osoby) a postupně bychom je srovnávali a zjišťovali, zda jsou podobné v charakteristikách, které bychom do pojmu podobnosti předem zařadili. Pokud bychom získali relativně dosti *příznivých* výsledků, podobnost bychom považovali za prokázanou či potvrzenou. Jsem přesvědčena, že by šlo o zbytečnou komplikaci a že bychom svým způsobem „objevovali Ameriku“.

Domnívám se, že mohu použít rovnou opačný přístup, deduktivní, podle něhož vycházíme z určitých předpokladů, vyzkoumaných předchozími autory; zde např. to, že existují podobné situace, v nichž se nacházely dvě osoby, více osob nebo celá společnost ve dvou zcela různých historických obdobích. Tuto podobnost přijímáme, přebíráme od předchozích autorů, dále prozkoumáváme a případně nacházíme nové poznatky.

Podstatné je zde to, že podobnost předpokládáme, resp. jsme o ní přesvědčeni a ilustrujeme nebo teprve hledáme různé stránky této podobnosti. Deduktivní přístup tedy bude základem mého zkoumání.

Zařazení uzavřeného vyprávění s naprosto odlišnými hlavními postavami, dějovou linií i obdobím, v němž se příběh odehrává do koncepce románu muselo být pro Bulgakova něčím důležité. Ale proč? Proč je děj románu, který se odehrává v Moskvě ve třicátých letech dvacátého století, čtyřikrát přerušen a přenesen na území Izraele do období počátku našeho letopočtu? Jsou tyto kapitoly naprosto samostatnou částí románu?

Odpověď zní jednoznačně, že nikoliv. V polovině třicátých let nabídl Ilf Bulgakovovi, že Mistra a Markétku vydá, ovšem bez příběhu o Pilátovi. Bulgakov to odmítl s tím, že by byla narušena celistvost textu, protože tzv. Jeruzalémské kapitoly vypráví nejen o Ješúovi, ale i o Wolandovi¹. Vždyť Woland sám v rozhovoru s Berliozem a Bezprizorným prohlašuje, že se všech těchto situací inkognito účastnil a v závěru románu se obě části spojují. Tento román v románu zároveň také ovlivňuje životy všech hlavních postav, proto je jeho role v celém díle velmi důležitá. Jedna postava doplňuje druhou, zároveň je jedna protipólem druhé, jak dál vyplyne z podrobnějších úvah.

Zajímavá je i otázka žánru Mistrova díla. Mistr sám jej definuje v rozhovoru s Wolandem:

«-- А скажите, почему Маргарита вас называет мастером? -- спросил Воланд.

Тот усмехнулся и сказал:

-- Это простительная слабость. Она слишком высокого мнения о том романе, который я написал.

-- О чем роман?

-- Роман о Понтии Пилате». (str. 297)

Avšak délka textu (tj. 4 kapitoly) rozsahem žánru románu neodpovídají, dokonce dějová linie je velmi přímá a odpovídá spíše kratším literárním útvarům. Tyto kapitoly jsou tedy spíše jakýmsi zdáním románu, jako by byl pouze ve fragmentech. Román o Pilátovi není ani svázán s jedním člověkem – je rozdělen do tří fragmentů, vlastně není vyprávěn jednou osobou, ale jeho zdrojem jsou tři různí lidé. Jeho první část (kap. 2) vypráví Woland, druhá (kap. 16) je vlastně sen Ivana Bezprizorného, poslední část (kap. 25, 26) je teprve spjata osobně s Mistrem.²

¹ http://publish.uwo.ca/~vtumanov/Articles_files/Diabolus%20ex%20Machina%20-%20Bulgakov's%20Modernist%20Devil.pdf

² Е. А. Яблоков, Художественный мир Михаила Булгакова, кап. 2, str. 135

Další otázkou je jak a proč Bulgakov upravil hlavní postavy této části svého románu. Je možné považovat Ješuu Ha-Nocri za Božího syna? A jaký vztah má evangelium podle Bulgakova ke zbytku románu? A jaké k reálnému životu Bulgakova?

Jestliže přijmeme podobenství, že Ješua ve starověku měl svou dvojitou novověkou dobu v románovém Mistru a skutečném Bulgakovovi, pak musíme předpokládat, že

- na jedné straně se Bulgakov musel setkat s kritikou ortodoxních pravoslavných věřících, že přece Ježíšovo poslání bylo mnohem zásadnější a přirovnávat se – byť jen literárně a umělecky - k Ježíšovi věřící museli považovali za rouhání až myšlenkovou svatokrádež,
- na druhé straně psát v dobách stalinských pětiletok a politických čistek román o Ješuu a Pilátovi, ať už ve skutečném díle Mistr a Markétka nebo jen literárně jako součásti tohoto románového děje, nebude vládnoucí třídě po chuti; vždyť kultura byla řízena nebo alespoň byla pod dozorem státních orgánů a Bulgakovovo dílo ani trochu neodpovídalo oficiálnímu tvrzení, že spisovatelé *jsou* (v tehdejší významu *musejí být*) „inženýry lidských duší“ (mnohokrát opakovaný výrok v tehdejší Sovětském svazu, opakovaný i u nás po roce 1948).

V tomto smyslu byl Bulgakov na jedné straně politický hrdina, že si takový román vůbec dovolil, na straně druhé značně sebevědomý umělec, který, předkládaje své dílo veřejnosti, „dával svou kůži na trh“ a v závěrečné fázi zoufalec, popisovaný v románě a do značné míry i ve skutečnosti, který nedosáhl svého cíle a musel se vyrovnat se svým uměleckým i lidským osudem až teprve v mystickém smíření.

Taková trojjediná Bulgakovova charakteristika (a neváhám říci i postavení) vysvětlí mnohé stránky románu a zároveň i vysvětlí ty části románu, které se odklánějí od klasického realistického a logického děje. Bulgakov podle mého názoru

- jednak pro tehdejší politickou moc a jednak podle mého názoru i ze svého racionálního pohledu na víru líčí ve větší části románu Ješuu jako *dobrého člověka s lidskými vlastnostmi*, byť prosyceného (či zatíženého?) idealismem, vírou ve vlastní víru, ale to vše jen s mírným mysticismem, daným spíše jeho

lidskou psychikou, než nadpřirozeným nebo řekněme rovnou božským původem;

- naopak jako kritik poměrů dost neodkrytě ukazuje násilí páchané na literatuře, když velmi realisticky píše, jak režimní kritikové postupně napadali a zostudili Mistrův (rozuměj Bulgakovův) román nebo jak se rozběhla vyšetřovací mašinerie KGB, když se objevilo nebezpečí, že by někdo z ciziny mohl narušovat vnitřní bezpečnost tehdejší společnosti. Těch ilustrací je v románě řada a je skoro s podivem, kolik takových ilustrací si Bulgakov dovolil do románu vložit;
- jako zoufalec, i když ne přímo s naprostým neúspěchem v literárně-uměleckém životě (vždyť jeho hry navštěvoval sám Stalin), tak tedy s úspěchem limitovaným z jedné strany kulturněpolitickou totalitou a z druhé strany jeho vlastní morálkou a inteligencí se oddal takové fantazii a mysticismu, že prostupuje celým románem a vlastně vytváří paralelní myšlenkovou a z ní odvozenou i dějovou linii, že podle mého názoru dokonce ale co??? vyrovnává, zastíňuje, převrací, ironizuje idealizuje, provokuje ..? pohled historický, tj. starověký v době Ježíšově a novověký ve třicátých letech v Rusku.

Celou předchozí úvahou chci na začátku charakteristiky hlavních postav, jejich dvojic v dané době, srovnání dvojic v obou historických dobách, vztahů s jinými dvojicemi nebo samostatnými postavami v obou dobách, atd., atd. říci, že musíme mít na zřeteli popsanou trojjedinou (nebo i více-jedinou či dokonce mnoho-jedinou?) charakteristiku Bulgakovovy situace a postavení. Co z toho vyplývá pro rozbor hlavních a koneckonců i vedlejších postav? Že bychom asi neměli hledat možné popsané podobnosti a srovnání se skutečností do přílišných podrobností za každou cenu. Jinými slovy, neměli nebo nemuseli bychom ve všech případech, byť by třeba i vzbuzovaly otázky nebo nabádaly ke srovnávání, klást onu obávanou školní otázku „co tím chtěl básník říci“? Musíme počítat s tím, že Bulgakov, který bezpochyby vycházel z připravené (a možná i postupně upravované) architektury románu, občas pocítil potřebu, aby se odreagoval a uchýlil se do světa parodie, kde si vyřizoval účty s režimem.

Následující charakteristiky a podobnosti osob, budou tedy určitým kompromisem mezi výkladem autorových cílených záměrů a volných úvah o tom, že i cílevědomý autor místy popustil uzdu své fantazii, vtipu, ironii i sarkasmu a napsal statě, kde promlouval z duše, ale necítil se vázán či dokonce svázán ve svém díle striktním řádem. Zda se mi podaří správně vyhmátnout taková místa bude dosti záležet na mé intuici, protože nemám dosti času na to, abych natolik prostudovala Bulgakovův život a vlastně celou jeho dobu, abych odhalila všechny události, které byly podkladem k jeho dílu a které by tedy mohly vysvětlit mnohé další otázky, které by měly společný základ: „*Co tím chtěl básník říct?*“

II. BIBLE A HISTORIE

1. Ježíš a Pilát

Román o Pilátu Pontském vychází z Nového zákona, druhé a pro křesťany nejdůležitější části Bible. Popisují jej čtyři synoptická evangelia – Matouše, Marka, Lukáše a Jana. Výraz „synoptická“ v překladu znamená „shodující se“. Respektive – první tři jsou synoptická, ale Janovo evangelium je autoptické, tj. odlišné v pohledu i době – i když popisuje stejné události, jako předešlá tři. Všechny tyto knihy vyprávějí o životě a smrti Ježíše Nazaretského, zvaného řecky Kristus a hebrejsky Mesiáš. Oba výrazy se do českého jazyka překládají jako Spasitel. Všechna evangelia (= dobré zprávy) poukazují na to, že Ježíšův příchod na svět byl prorokován starozákonními proroky.

Palestina byla v době, kdy se tento příběh odehrával, součástí římské říše. Římská říše se tehdy rozkládala na ohromném teritoriu a svou nadvládu nad různými částmi říše uplatňovala různými způsoby. Na některých územích vládli králové, které dosadil Řím jako „přátele a spojence“, někde jinde vládli vládci podporovaní římskou armádou. V době Ježíšova narození vládl v Palestině „přítel a spojenec“ Říma Herodes Veliký. Palestina nebyla pro říši podstatná sama o sobě, ale proto, že ležela mezi dvěma nejdůležitějšími římskými provinciemi – Sýrií a Egyptem. Přestože v obou jmenovaných koloniích měl Řím své vojáky, v Palestině v té době nikoliv. Nebylo toho ani třeba – v Palestině byl v této době klid a mír, čehož Římané dosáhli tím, že ponechali Heroda vládnout a nechali mu prakticky volnou ruku, pokud splňoval požadavek loajality a zachování stability na daném vazalském území.

Krátce po Ježíšově narození Herodes zemřel a jeho království bylo rozděleno na pět částí. Většinu nežidovských území získali dva Herodovi synové – Herodes Archelaos vládl Judeji a Idumeji zároveň i pohanskému Samaří, Herodes Antipas získal mimo jiné Galileu. Bible jej mylně nazývá Herodes, pravděpodobně proto, že oba synové přijali otcovo jméno. Oběma Herodovým synům byly však již přiznány nižší tituly než „král“, Archelaos byl jmenován etnarchou, Antipas tetrarchou.

Nežidovské oblasti kromě Samaří byly připsány třetímu Herodovu synu Filipovi, Herodově sestře Salome a Syrské provincii. V roce 6 našeho letopočtu sesadil císař Augustus Archelaa a z Judeje, Idumeje a Samaří učinil provincii Římské říše. Důvodem byla nespokojenost s jeho vládou - údajně vládl svému území tak krutě, že Židé sami vyslali k císaři delegaci, která dosáhla jeho sesazení. V souvislosti s tím byl do Jeruzaléma poslán prefekt s malou vojenskou jednotkou, která čítala asi 3000 mužů. Vojáci sami nepocházeli z Říma, byli to především obyvatelé podrobených území, jako byla Cesarea, avšak větší část velitelů z Říma pocházela.

Prvním římským prefektem v Judeji, Samařsku a Idumeji se stal Coponius (6-9 našeho letopočtu), dalšími pak byli Markus Ambibulus (r. 9-12) a Annius Rufus (r. 12-15). Ten byl v úřadě, když zemřel císař Augustus a vlády nad římskou říší se ujal Tiberius (r. 14-37). Valerius Gratus, který byl prokurátorem od r. 15 do r. 26, odstranil z místa velekněze Annáše a postupně vystřídal na tomto místě čtyři další velekněze. Čtvrtý z těchto velekněžích byl Josef Kaifáš (18-36), známý nám spolu s Annášem z příběhu o ukřižování Ježíše. Nástupcem Valeria Grata a pátým prokurátorem v Judsku se stal Pontius Pilatus, neboli Pilát Pontský. (r. 26-36 n. l.).

Svou vojenskou jednotku z Caesareje nechal Pilát Pontský vstoupit do Jeruzaléma v noci se zahalenými obrazy císaře Tiberia, kterým se říkalo „signa“. Ani tak nešlo o orla, který byl upevněn na kopí, ale i o císařův obraz¹. Židé měli zakázáno cokoli zobrazovat. Zakazovala jim to přímo jejich víra. Tím, že Pilát nechal vnést signa do Jeruzaléma, v podstatě bagatelizoval, ba dokonce hrubě porušil přikázání židovského boha: „Neučiniš sobě rytiny, ani jakého podobenství těch věcí, kteréž jsou na nebi svrchu, ani těch, kteréž jsou na zemi dole, ani těch, kteréž jsou u vodách pod zemí. Nebudeš se jim klaněti, ani je ctíti.“²

Pilátův čin vzbudil velký rozruch. Židé se vydali za ním do jeho úředního sídla v Přímořské Caesareji a prosili ho, aby dal signa z Jeruzaléma odstranit. To Pilát odmítl.

¹ Josephus Flavius, Židovské starožitnosti XVIII, 3,1

² (Deut 5:8, 9)

Kapituloval teprve až poté, co zjistil, že Židé raději hromadně zemřou, než aby porušili Boží přikázání.

Pilát Pontský byl Říman. Uctíval římské bohy a židovské náboženství považoval za pověru. Na místo prefekta byli tehdy povoláváni lidé z římského jezdeckého stavu, členové *ordo equester*, což byla skupina římské společenské vrstvy, nad níž stál už pouze císař a senátoři. Takto vysoce postavení aristokraté považovali ostatní obyvatelstvo za podřadné, obzvláště pokud si na živobytí vydělávali fyzickou práci.

Pilát byl především mocenský politik, ale jeho úřad v Jeruzalémě měl vojenský charakter. Historikové se domnívají, že svou vojenskou kariéru začal v postavení vojenského tribuna, tedy nižšího důstojníka a postupně stoupal vzhůru po příčkách vojenské hierarchie. Když byl jmenován místodržícím, ještě mu prý nebylo 30 let. Jeho jméno napovídá, že patřil k rodu Pontiů, samnitské šlechtě z jižní Itálie.

V Římě to ovšem bylo s příjmeními složité. Skutečnost, že osoba užívala příjmení významné římské rodiny ještě neznamena, že je jejím přímým potomkem. Stávalo, že zajatci, vojáci jiných národností, kteří se vyznamenali v římských službách, byli členy významných rodin adoptováni. Dokonce i propuštění otroci získávali jméno rodiny, která jim dala svobodu. Skutečnost, že měl Pilát příjmení Pontius, tedy vypovídala o tom, že byl Říman, ale ne o tom, že se v Římě či v římské rodině narodil. O tom, že takováto adopce nebyla zase tak úplně vyjímečnou událostí, svědčí i římské jméno židovského historika, z jehož historických knih čerpám – Josepha Flavia, který byl adoptován rodinou Flaviů. Jeho původní, židovské jméno znělo Jóséf ben Mattatjáh.

Prefekti jezdeckého stavu byli posíláni do barbarských území. Za takové území Římané považovali i Judeu. K Pilátovým povinnostem patřilo udržovat v provinciích pořádek a také dohlížet na vybírání daní. Běžná justice byla v pravomoci židovských soudů, ale případy, které vyžadovaly trest smrti, byly předkládány místodržiteli, který byl nejvyšší soudní instancí.

Pilát žil se svou manželkou v přístavním městě Cesarea. K ruce měl malou skupinu písařů, kurýrů a společníků. Velel pěti kohortám pěchoty, z nichž každá měla od 500 do

1000 vojáků, a jednotce jezdeckta v síle 500 mužů. V období hlavních židovských svátků však přijížděl do Jeruzaléma. Důvodem bylo to, že v této době sem směřovaly davy Židů z celé Palestiny i jiných zemí, což bylo pro římského správce důvodem k bdělosti – nepokoje totiž mohly vypuknout kdykoliv. Od té doby, co se Judea stala římskou provincií, byly na tomto území často nepokoje.

Pilát byl proslulý jak nepřátelstvím vůči Židům, tak i krutostí a úplatností. Historik Flavius Josephus se zmiňuje o příhodě, kdy Pilát použil chrámový poklad na stavbu akvaduktu, jímž měla být do Jeruzaléma přiváděna voda. Veřejnost proti této skutečnosti bouřlivě protestovala, ovšem Pilát nepokoje předvídal. Vmísil do davu svoje vojáky, kteří byli v civilu a ozbrojeni nikoliv meči, ale obušky. Poté dal od soudcovského stolu smluvené znamení. Několik lidí se po dopadu ran zhroutilo, ale hodně jich bylo v nastálé panice ušlapáno davem. Pilátovi se takto podařilo protesty umlčet¹.

Piláta nejvíce proslavil soud Ježíše Nazaretského. Soudní řízení se konalo někdy kolem roku 30 našeho letopočtu v Jeruzalémě. Proti sobě stáli lidé naprosto odlišní. Ježíš byl prostý, venkovský člověk z malého místa v Galilei, jménem Nazaret. Na živobytí si vydělával jako tesař, byl tedy řemeslník. Patřil k nižší vrstvě tehdejší společnosti. Jako Žid tehdy uctíval jediného Boha Izraele. Bez ohledu na to, že správce neměl Židy rád, hraje v procesu vážnou roli i to, že Ježíš měl nižší právní status. Byl totiž *peregrinus*, tedy neříman. Tento pojem jej jasně vyznačoval jako druhořadý právní subjekt a jeho status zahrnoval třeba to, že neměl nárok na nákladné trestní řízení a nemohl se odvolat k císaři. Toto právo měli pouze římsští občané. *Peregrinus* musel v případě odsouzení také počítat s tvrdším trestem než římský občan nebo příslušník bohatých vrstev²

¹ Flavius Josephus, Válka II, 175-177

² Uwe Schulz, Velké procesy; kap. Wolfgang Stegemann: V zemi musí být klid; str. 38.

2.Co říkají evangelia

Biblický popis událostí se od historických faktů velmi výrazně liší. V evangeliích je Pilát líčen jako bezmocná loutka v rukou židovského davu, který touží po Ježíšově krvi. V Janově evangeliu je Pilát dokonce zobrazen jako filozof, který si klade otázku, co je vlastně pravda¹. O Ježíšův život usilovali především Židé sami, především představitelé farizejů – jedné z mnoha sekt, které se tehdy v Judeji vyskytovaly. Rada starších – tzv. Sanhedrin – jen čekala na vhodnou příležitost, kdy by mohli s Ježíšem skoncovat. Ta se naskytla právě před velikonočními svátky a Rada Ježíše okamžitě nechala zatknout chrámovou stráží..

Důležité je, že proces nebo výslech před radou a následné předvedení před Piláta se nedají historicky dokázat. Mluví se o tom pouze v evangeliích a ta se navíc v jednotlivostech neshodují. Je proto třeba střízlivě posoudit tehdejší právní poměry. Především je jasné, že rada ani velekněz neměli hrdelní soudní pravomoc. Ta příslušela pouze římskému prefektu Judeje nebo nadřízenému římskému prokurátorovi celé Sýrie. Z tohoto důvodu tedy musel o Ježíšově ukřižování rozhodovat Herodes či Pilát.

Líčení událostí podle evangelií obsahuje řadu prvků, které jsou v rozporu s procesními postupy Rady starších - Sanhedrinu, jak jsou známy z židovské tradice. Rada se k řízení s Ježíšem měla sejít v soukromém veleknězově domě². Oficiální jednací místo tohoto zasedání však bylo v chrámovém okrsku. Podle židovské tradice se soudní jednání Rady starších směla konat jen za dne. Podle Marka se však rada sešla večer³, což bylo rovněž zakázáno. Podle Markova líčení by se byla Rada starších musela v procesu proti Ježíšovi dopustit vážných procedurálních chyb, a to se u tak ctihodného kolegia dá stěží předpokládat. Můžeme tedy téměř s jistotou konstatovat, že se soudní řízení proti Ježíšovi před jeruzalémskou Radou starších nekonalo.

¹ Jan 18:37,38

² Lukáš 22:54

³ Marek 14: od 17. verše

III. SOUČASNÝ POHLED

Při kritických historických i právních výzkumech se ukazuje, že se celé řízení před radou nemohlo odehrát tak, jak je evangelia popisují. Stejně tak lze zpochybnit i takzvanou pašijovou amnestii, o níž mluví evangelia a podle níž Pilát o tomto svátku vždy propustil na svobodu jednoho vězně. O takové praxi nejsou žádné historické záznamy.

Pilát Ježíše vyslyšel a mimo jiné mu položil i otázku: „Ty jsi král Židů?“, načež mu Ježíš odpověděl: „Ty sám to říkáš.“¹. Tato odpověď byla dvojsmyslná – mohla znamenat jak „to říkáš jen ty, já ne“, tak také střízlivé přitakání „jak jsi řekl“. Na další otázky už Ježíš neodpovídal. Při obojetnosti Ježíšovy odpovědi Pilát neměl možnost volby. Mohla v Římanových očích znamenat jediné: Velezradu, rebelii proti římské nadvládě. Okolnosti Ježíšovy popravě jasně ukazují, že Pilát v Ježíši Nazaretském viděl protiřímského vzbouřence. Nasvědčuje tomu i způsob popravě, Ježíšovo ukřižování. Předpokládá totiž politický motiv odsouzení, přesněji protiřímskou rebelii. Kromě toho byl Ježíš ukřižován spolu s dalšími dvěma lidmi, které Matouš a Marek označují jako „lotři“. (z *latinského latro = lupič, loupežník, zbojník. Ekumenický překlad obou evangelií důsledně používá správný novočeský termín „povstalec“*.)². Ze samého Nového zákona, tj. z tam vylíčené Ježíšovy popravě a označení mužů ukřižovaných spolu s ním za povstalce, lze tedy usoudit, že Ježíše Nazaretského popravili Římané jako židovského povstalce. V Ježíšově době provedli Římané v Izraeli všechna ukřižování jednoznačně z politických důvodů. Rovněž v římských právních formulacích jsou povstalci nazýváni *latrones*. Ježíše tedy stihl hrdelní trest namířený proti židovským vzbouřencům.

Z historických skutečností je možné odvodit, že Ježíšův proces trval velmi krátkou dobu – možná jen pár minut. Ježíšova konfrontace s Pilátem nebylo žádné soudní jednání, v němž by byl obviněný podle stanovených procesních pravidel nakonec

¹ Matouš 27:11

² Uwe Schulz, *Velké procesy*; kap. Wolfgang Stegemann: *V zemi musí být klid*; str. 44.

odsouzen za určitý trestný čin, na nějž se vztahovaly římské zákonné sankce. Pilát však pro svůj postup vůči Ježíšovi ani žádný materiální právní podklad nepotřeboval. Jeho úřední zmocnění jako římského prefekta v Judeji k popravě delikventa plně postačovalo.

V době, kdy byl Pilát místodržícím, vedla řada ozbrojených skupin proti Římanům boj. Někteří z jejich vůdců se nazývali „králi“. Vedle toho však existovala i charismatická hnutí pod vedením proroků, která byla naprosto mírumilovná a vkládala své naděje pouze do božího zásahu. Osud všech takových hnutí byl velice podobný. Většina údajných vzbouřenců byla pobita a jejich proročtí předáci popraveni.

Na tomto pozadí je také jasné, proč a jak se Ježíš Nazaretský připlétl do mlýna římské vojenské justice. Podle všeho, co o něm víme, to byl mírumilovný člověk, který věřil pouze v sílu slova a byl známý svými charismatickými schopnostmi. Léčitel a prorok, který putoval se skupinou učedníků, mezi nimiž byly i ženy, po Galileji, až nakonec přišel do Jeruzaléma. Byli to chudí lidé, nadšenci, kteří doufali, že brzy nastane panství věčného boha Izraele na zemi. V očích Římanů byl podezřelý každý, kdo na obyvatelstvo nějak zapůsobil a shromáždil kolem sebe skupinu stoupenců. Tady bylo vždy nebezpečí vzpoury nebo povstání. A už při nejmenších náznacích sahali Římané k exemplárním trestům.

Toto jsou tedy syžety dvou hlavních zdrojů bulgakovského románu o Pilátu Pontském a Ježíšovi Ha-Nocri. V čem byly tedy postavy Bulgakovova evangelia stejné či jiné? A kterému ze dvou nabízených zdrojů se tento příběh podobá?

První část příběhu začíná „ранним утром четырнадцатого числа весеннего месяца нисана“ (str.18), tj. v postní den všech prvorozených¹ v paláci Heroda Velikého v Jeruzalémě, kam přijel Pilát na hlavní židovské svátky z Caesareje. Měsíc Nísán spadá podle podle Gregoriánského kalendáře na březen až duben. Podle synoptických evangelíí se poprava konala až patnáctého dne měsíce nísán, což ale bylo z historického

¹ Bible, Exodus 12:26-29

hlediska málo pravděpodobné, protože 14. začínal Pesach, tj. Velikonoce a v době svátků se soudy nekonaly a popravy nevykonávaly. Nejspíše z tohoto důvodu zařadil Bulgakov děj románu o Pilátovi o den dříve.¹

Ráda bych na tomto místě rozebrala obě hlavní postavy románu – Ješuu Ha Nocri a Piláta Pontského tak, jak je autor vytvořil.

¹ Zerkalov, Евангелие МБ, стр. 59

IV. PILÁT PONTSKÝ

1. Charakteristika postavy

Bulgakovův Mistr začíná svůj román soudem s Ješouu Ha-Nocrim, jemuž Pilát Pontský předsedá. Pilát je zde na první pohled postava bez historie – ovšem ve skutečnosti v románu jeho minulost příběh skrytě prostupuje. Jak si všímá ve své Bulgakovské encyklopedii Sokolov¹, první takovou zmínkou je bitva, která se odehrála v roce 16 pod velením Germanika na pláni Idistaviso v rámci římsko-germánských válek:

« - Охотно могу сообщить это, - отозвался Пилат, - ибо я был свидетелем этого. Добрые люди бросались на него, как собаки на медведя. Германцы вцепились ему в шею, в руки, в ноги. Пехотный манипул попал в мешок, и если бы не врубилась с фланга кавалерийская **турма**, а командовал ею я, - тебе, философ, не пришлось бы разговаривать с Крысобоем. **Это было в бою при Идиставизо, в Долине Дев.**» (str. 27, 28; zvýraznění moje)

Dnes přesně nevíme, kde Panenské údolí bylo, známo však je, že leželo na pravé straně řeky Vezery, někde mezi městy Minden a Rinteln (západně od Osnabrücku a severně od Bielefeldu). Pláň byla nedaleko zalesněné krajiny. Nechci zde podrobně rozebírat bitvu samotnou, ale skutečnost, že Germanicus v této bitvě porazil náčelníka germánského kmene Arminia, je známa a různé historické prameny hovoří o tom, že Germanikova jízda skutečně útočila z boků na křídla Germánů.

Ještě zajímavější je však Pilátovo užití výrazu *турма* (lat. turma, mn.č. turmae). Turma byla pododdílem římské kavalerie, do jejichž řad byli v době císařů verbováni výhradně obyvatelé jiné národnosti než Římské. Obvykle se rekrutovali z oblasti, v níž probíhaly boje nebo z míst, kde tábořily římské jednotky. Syrská ala v Judeji, o níž se Bulgakov

¹ <http://www.bulgakov.ru/p/pilat/>

ve svém díle zmiňuje, mohla s velkou pravděpodobností existovat. Ovšem v bitvě na pláni Idistaviso mohlo téměř jistě jít o jednotku Germánů, kteří neuznávali Arminiovu vládu a bojovali s Římany proti němu.

Další narážku na germánský původ Piláta můžeme najít až v poslední části Mistrova románu: « - Мы теперь будем всегда вместе, - говорил ему во сне оборванный философ-бродяга, неизвестно каким образом ставший на дороге всадника с золотым копьем. - Раз один – то, значит, тут же и другой! Помянут меня – сейчас же помянут и тебя! Меня – покидыща, сына неизвестных родителей, и тебя – сына короля-звездочёта и дочери мельника, красавицы Пилы.

- Да, уж ты не забудь, помяни меня, сына звездочёта, - просil во сне Пилат. (str. 332, zvýraznění moje)

Skutečnost, že je Pilát synem hvězdopravce a mlynářovy dcery Bulgakov převzal z mohučské legendy o hvězdopravci Atovi a dceři mlynáře Pile, kteří žili v Německu poblíž řeky Rýn. Jednou, když byl Atus na cestách, přečetl ve hvězdách, že syn, kterého počne, bude, až vyroste, velmi mocným. Nechal si tedy přivést první ženu, na kterou narazili – krásnou mlynářovu dceru Pilu. Chlapci, který se jim potom narodil, dali jméno tak, že složili dohromady svá jména – Pila + Atus = Pilatus.

Bulgakov se ve svém románu několikrát zmiňuje, že Pilát byl jezdec Zlatého kopí. Pilum byl typ římského oštěpu, který se běžně užíval v boji a i to by mohlo mít souvislost se jménem Pilát.

Krátce řečeno, Bulgakovův Pilát pocházel z území Germánie, byl to syn hvězdopravce a mlynářky pravděpodobně naverbovaný v období římsko-germánských válek do turmy, jezdeckého oddílu, kde se nejspíše vyznamenal, stal se velitelem jedné z nich a s ní se také dostal do Říma, kde se vypracoval až na místodržícího Judeje. Příjmení Pontius naznačuje, že byl nejspíše adoptován touto významnou rodinou. Tolik tedy k minulosti této postavy.

Jaký ale vlastně Bulgakovův Pilát byl?

«В белом плаще с кровавым подбоем, шаркающей кавалерийской походкой, ранним утром четырнадцатого числа весеннего месяца нисана в крытую колонаду между двумя крыльями дворца Ирода Великого вышел прокуратор Иудеи Понтий Пилат.» (str. 18)

Touto větou začíná Mistrovo dílo. Hřmotný vojenský krok a bílý plášť s purpurovým lemem¹ budí dojem člověka silného, rázného, tvrdého vládce, před nímž se všechno třese. Je zosobněním autoritativní vlády, představitel římského impéria. Má právo rozhodnout o životě či smrti, aneb jak se v době císařů říkalo, měl právo meče. Ovšem tradiční obraz Piláta se ve dvou dalších odstavcích mění:

«Более всего на свете прокуратор ненавидел запах розового масла, и всё теперь предвещало нехороший день, так как запах этот начал преследовать прокуратора с расцвета. ... Прокуратору казалось, что розовый запах источают кипарисы и пальмы в саду, что к запаху кожи и конвоя примешивается розовая струя.....» (str. 18)

Je brzy ráno a Pilát se necítí dobře – trpí hemikranií, což je bolest hlavy, která se objevuje jako příznak blížícího se záchvatu migrény a je specifikována do jedné poloviny hlavy².

Podle Aleksandra Zerkalova byla Pilátova nechuť k vůni růžového oleje způsobena tím, že tento olej byl symbolem blahobytného života – on sám byl ovšem voják, který byl ve funkci místodržícího již sedmý rok a ony bolesti hlavy byly právě důvodem blahobytného života s nedostatkem pohybu.³

¹ překl. A. Morávková

² <http://www.klinikazdravi.cz/slovník/hemikranie/>

³ Александр Зеркалов, Евангелие Михаила Булгакова, Текст, 2003, str. 60

Podle mého mínění však souvisela Pilátova nenávisť právě k této vůni s příznaky jeho nemoci: «О боги, боги, за что вы наказываете меня? ..Да, нет сомнений, это она, опять она, непобедимая, ужасная болезнь, ... гемикрания, при которой болит полголовы... от неё нет средств, нет никакого спасения.... попробую не двигать головой.....» (str. 18, 19).

Pilát právě pocítuje příznaky blížícího se záchvatu migrény. Jedním z těchto příznaků může být i tzv. aura, tj. stav často předcházející záchvatu epilepsie nebo migrény. Jsou to smyslové vjemy, které nemají původ v okolí, nýbrž v nervové soustavě nemocného. Může jít o vjemy zrakové (oheň, blesk), sluchové nebo čichové¹. Sladký zápach růžového oleje by tedy mohl být aurou, jedním z příznaků nadcházející migrény, což Bulgakov, vystudovaný lékař, určitě věděl.

Samozřejmě musel znát i skutečnost, že účinné prostředky k uklidnění bolesti při migréně existovaly, nicméně rozumný a dobrý lékař (kterého Pilát při svém postavení určitě měl) by mu spíše radili bolest překonat bez nich, protože tyto léky byly silně návykové – nejznámější z nich byl asi odvar z makovic. Byliny, které neměly tyto negativní vlastnosti, jako například vrbová kůra, která obsahuje kyselinu salicylovou (mimochodem účinnou látku v aspirinu), či tymián, zase neměly potřebnou účinnost, stejně jako v té době celkem běžné přikládání kříšťálu.

Piláta však netrápí pouze bolesti hlavy. Cítí se unavený – jeho služba mu připadá těžká a nudná, navíc k území, které spravuje, nijak nepřilnul. Jeruzalém doslova nesnáší – ani v něm, jak určitě Mistr jako historik věděl, nebydlel. V tomto městě nemá ani přátele a to dokonce ani mezi lidmi své národnosti – snad kromě svého psa Banga. Má ve svém okolí lidi, kterým důvěřuje, například Marka Krysoboje, který má ovšem spíše funkci bodyguarda nebo Afrania – ale i on byl spíše jeho podřízený než rovnocenný přítel. Novozákonní Pilát je ženatý, jeho žena mu dokonce radí v Ježíšově případě, ale Bulgakovův Pilát je svobodný.

¹ Velký lékařský slovník, <http://lekarske.slovníky.cz/pojem/aura>

Bolest hlavy spojená s vůní růžového oleje může však mít i symbolický význam. Pozdňajeva se domnívá, že tato květina je jmenována jako symbol křesťanství, kdy podle katolické tradice jsou symboly Kristovy smrti rudé růže. Navíc, připomíná, že bílé růže jako atribut Krista jsou užity v epilogu Blokovy básně «12»¹. Já se ale domnívám, že toto srovnání není relevantní. Samozřejmě nepopírám, že je růže katolický symbol, ale domnívám se, že Bulgakov rozhodně nemínil celkem známý symptom migrény jako aluzi na Blokovu poému “Dvanáct”. Toto spojení mi přijde “přitažené za vlasy”. Domnívám se, že Pozdňajeva zde spojuje dvě věci, které spolu nemají co do činění.

K takto nemocnému a ztrápenému Pilátovi tedy přivádějí odsouzence Ješuu Ha-Nocri. Je celkem pochopitelné, že Pilát touží po tom, aby slyšení proběhlo co nejrychleji, protože jeho bolest hlavy je naprosto nesnesitelná, navíc je nepříjemné horko a dusno. Před sebou má ani ne třicetiletého, otrhaného tuláka, poněkud zmateného – který ani neví, jak má svého místodržícího oslovit, natož jak s ním hovořit dostatečně uctivě. Pilát, který tady dostal obvinění na kusu pergamenu, začal s výslechem:

«Пилат заговорил по-гречески: - Так это ты собирался разрушить здание храма и призывал к этому народ? (...) – Я, игемон, никогда в жизни, не собирался разрушать здание храма и никого не подговаривал на это бессмысленное действие. (...) – Записано ясно, что ты подговаривал разрушить храм. Так свидетельствуют люди. (...) — Эти добрые люди, — заговорил арестант и, торопливо прибавив: — игемон, — продолжал: — ничему не учились и все перепутали, что я говорил. (...)— Я, игемон, говорил о том, что рухнет храм старой веры и создастся новый храм истины. Сказал так, чтобы было понятнее. (str. 22)

Poté, co Ješua vysvětlil Pilátovi, že obvinění je vlastně nedorozuměním, protože on mluvil v podobenství, chtěl Pilát Ješuu dostat do úzkých filosofickou otázkou, ale stalo se něco zvláštního:

¹ Pozdňajeva, Воланд и Маргарита, str. 365

«....Что такое истина?»

И тут прокуратор подумал: «О боги мои! Я спрашиваю его о чем-то ненужном на суде... Мой ум не служит мне больше...» И опять померещилась ему чаша с темною жидкостью. «Яду мне, яду!»

И вновь он услышал голос:

— Истина прежде всего в том, что у тебя болит голова, и болит так сильно, что ты малодушно помышляешь о смерти. Ты не только не в силах говорить со мной, но тебе трудно даже глядеть на меня. И сейчас я невольно являюсь твоим палачом, что меня огорчает. Ты не можешь даже и думать о чем-нибудь и мечтаешь только о том, чтобы пришла твоя собака, единственное, по-видимому, существо, к которому ты привязан. Но мучения твои сейчас кончатся, голова пройдет. (...)

— Ну вот, все и кончилось, — говорил арестованный, благожелательно поглядывая на Пилата, — и я чрезвычайно этому рад.»

Ješua nejenže poznal, že se Pilát necítí dobře, ale dokonce i to, o čem přemýšlí a nakonec mu na dálku od bolesti pomohl. Tím ve svém vládcí vzbudil zájem. Zaujal jej dokonce natolik, že když si Ješua dovolí svému vládcí udělovat rady, což bylo, alespoň podle reakce tajemníka, který se řízení účastnil coby zapisovatel, něco naprosto neslýchaného, se Pilát zachoval naprosto proti svému zvyku. Tajemník nejspíše čekal výbuch hněvu, případně příkaz k dalšímu bičování. Pilát se však nejen nerozčílil, nenechal jej okamžitě odvést a potrestat za drzost, ale dokonce projevil zájem v daném rozhovoru pokračovat:

«Тогда раздался сорванный, хрипловатый голос прокуратора, по-латыни сказавшего:

— Развяжите ему руки.»

Jeho zájem vzroste ještě více, když zjistí, že Ješua hovoří latinsky. Tato skutečnost vzbudí v Pilátovi sympatie. Vyslýchá Ješuu dál, ale již ne tak strohým tónem. Jeho nadřazenost je sice stále patrná, ale Pilát jej již nepovažuje jen za jednoho z mnoha z buřičů v Jeruzalémě. Poté, co zjistí, že Ješua je jen neškodný naivní filozof s názory sice utopickými, ale nebezpečnými Římské říši, rozhodne se jej osvobodit. Protože

v něm odsouzenec vzbudil zájem, vyhostí jej z Jeruzaléma do Césareje – do svého paláce, aby mohl s filozofem debatovat.

V podstatě by se dalo říci, že oba aktéři jsou protikladem sebe sama – Pilát se velkou část života šplhal po sociálním žebříku a ve své pozici si nemůže dovolit nic jiného, než tvrdost, krutost a bezohlednost. Dobro je pro něj pojem utopický, domnívám se, že při stoupaní po žebříčku vzhůru používal spíše tvrdost a ostré lokty než laskavost a dobré slovo. Ješua je jiný. Zatímco Pilát věří, že lidská přirozenost je zlo, Ješua je přesvědčen o to, že všichni lidé jsou dobří a zlo je jen reakcí na neštěstí, které je potkalo.

Toto však není jediné obvinění, které bylo vzneseno. Pilát vzal do ruky druhý pergamen, který mu tajemník podává a čte. Vládce, v němž se najednou probudil určitý pozitivní cit k Ješuoovi, je chycen do pastí. Vlaštovka, která vlétla do sloupoví a opět vylétla ven, však pomyslně přináší zlom v ději. Pilát dostává ještě jedno obvinění, které je mnohem závažnější než to první:

«И со слухом совершилось что-то странное — как будто вдали проиграли негромко и грозно трубы и очень явственно послышался носовой голос, надменно тянущий слова: «Закон об оскорблении величества...» (...) — Слушай, Га-Ноцри, — заговорил прокуратор, глядя на Иешуа как-то странно: лицо прокуратора было грозно, но глаза тревожны, — ты когда-либо говорил что-нибудь о великом кесаре? Отвечай! Говорил?.. Или... не... говорил?» (str. 29)

Místodržící Judeje pravděpodobně doufá, že Ješua opět vysvětlí toto obvinění s tím, že došlo k nedorozumění a že bude opět moci vynést osvobozující rozsudek, ale ten mu tentokrát nijak nepomáhá, mluví pravdivě a velmi jednoznačně:

«— В числе прочего я говорил, — рассказывал арестант, — что всякая власть является насилием над людьми и что настанет время, когда не будет власти ни кесарей, ни какой-либо иной власти. Человек перейдет в царство истины и справедливости, где вообще не будет надобна никакая власть.» (str. 30)

Pilát se dostal do velice obtížné situace. Přestože věděl, že Ješua je jen nevinný filozof a přestože jej odsoudit nechce, musí vynést rozsudek smrti, pokud si chce udržet své místo. Existují totiž další svědci slov, která Ješua vyřkl, a dalo se předpokládat, že by se k císaři Tiberiovi donesly – nejspíše prostřednictvím Josefa Kaifáše, hlavního kněze a předsedy Synedria. Je to tedy kdo z koho – buď obětuje nevinného Ješuu nebo jej osvobodí – a s největší pravděpodobností bude sám odsouzen za zradu.

Když se mu nepodařilo Ješuu vmanipulovat do žádné lži či polopravdy, která by mohla pomoci jako šikovné vysvětlení a důvod k vynesení dalšího osvobozujícího rozsudku, rozhodl se ve svůj prospěch a doufal v poslední možnost, která ještě může Ješuu zachránit – pašijovou amnestii, kdy Synedrion volil jednoho odsouzence k smrti, kterému byla udělena milost. Bylo by to logické, protože jediný další vězeň, Bar-Rabban, také odsouzený za vzpouru proti Římu, spáchal zločiny mnohem horší, patřilo k nim dokonce i zabití.

Kaifáš však přináší rozhodnutí o propuštění Bar-Rabbana, bez ohledu na přímlovu místodržícího. Tímto byl Ješua nenávratně poslán na smrt. Soud byl vykonán ještě ten den. Pilát byl milostivý – po několika hodinách v parném odpoledni na kříži vězně nechal zabít bodnutím kopí do srdce. Historicky vzato, kopí se do srdce vráželo, aby se vojáci ujistili, že je odsouzený skutečně mrtev, nicméně Bulgakov zde použil zažitou doměnku o Pilátově milosrdenství. Bylo to skutečně laskavé, protože v Judeji a Izraeli bylo zvykem jen zpřerážet kosti na nohou a tím urychlit udušení, které je prvotní příčinou smrti ukřižováním.

O Ješuově smrti si Pilát nechal referovat, zajímal jej každý detail tohoto odpoledne. Jedna z posledních vět odsouzeného jej velmi zaujala:

«— Нет, игемон, он не был многословен на этот раз. Единственное, что он сказал, что в числе человеческих пороков одним из самых главных он считает трусость.»
(str. 317)

Proč se ale tato věta Piláta tak dotkla? Vždyť byl původem voják, bojoval v mnoha bitvách a na první pohled by se dalo říci, že zbabělý nebyl. Přesto byla zbabělost Pilátovou velkou slabostí. Jak jsem již zmínila výše, dal Hegemon - Vládce Ješuu odsoudit, přestože věděl, že není nepřítelem Říma. Protože ale Ješua hovořil nejednoznačně, tedy spíše – hovořil jednoznačně, ale jeho slova se dala vysvětlit různým způsobem - mohly být jeho obecné výroky považovány za protirímské.

Pilát tedy chránil sebe, svůj život a svou kariéru odsouzením nevinného člověka a takové chování lze považovat za zbabělost. Je také docela možné, že ze stejného důvodu, tj. domníval se, že pro jeho budoucí kariéru bude lepší nechat se naverbovat tou stranou, kterou považoval za budoucí vítěznou, bojoval u Idistavisa s Římany proti vlastnímu národu, i když to v textu není nikde vysloveně zmíněno.

Pochopil tedy, že tato věta byla vyřčena pro něj, o tom svědčí „zlomený hlas“, jímž promluvil při rozhovoru s Afraniem. Ješua je sice již mrtev a před smrtí ještě řekl, že všem odpustil, pro Piláta to ale není skončená věc – je pro něj velmi těžké odpustit sám sobě. Často je mnohem snazší vyřešit spor či neshodu s druhou osobou než se svým egem či se svým svědomím. Obzvláště když se jej bojíme.

Pilát později přenáší strach před svým svědomím do hněvu a mstí se na Jidášovi, ale je to jen chvilková úleva.

Je zajímavé sledovat, jak se Pilátův strach postupem dne a událostí stupňuje. Hned po ránu má Pilát *předtuchu* špatného dne v souvislosti se zápachem růžového oleje. Jeho vnitřní neklid se dále stupňuje poté, co mu obžalovaný Ješua Ha-Nocri zázračně vyléčil bolest hlavy:

«Тут прокуратор поднялся с кресла, сжал голову руками, **и на желтоватом его бритом лице выразился ужас.** Но он тотчас же подавил его своею волею и вновь опустил в кресло.» (str. 24). Strach, který se vládci ještě *podářilo ovládnout*, se ale objevil znovu poté, co si uvědomil, že Ješuu musí odsoudit:

«Прочитав поданное, он еще более изменился в лице. Темная ли кровь прилила к шее и лицу или случилось что-либо другое, но только кожа его утратила желтизну, побурела, а глаза как будто провалились. (...) Мысли понеслись короткие, бессвязные и необыкновенные: «Погиб!..», потом: «Погибли!..» И какая-то совсем нелепая среди них о каком-то бессмертии, причем бессмертие почему-то вызвало нестерпимую тоску.» (стр. 29) Pilát se svůj strach snaží zakrýt křikem, ale tentokrát se mu to nedaří:

«О, боги, боги! **Или ты думаешь, что я готов занять твое место?**» (str.32, tučné psmo moje)

Z této věty je jasné, že Ješua bude odsouzen ne proto, že se bouřil proti Římu, ale kvůli nešikovnému, přímému a otevřenému formulování svých myšlenek, které jsou sice naivní a utopické, ale ne Římu nebezpečné.

Proč ale Pilátův strach narůstá? Strach přeci musí mít nějaký důvod, co je tedy příčinou toho Pilátova? Podle V. V. Chimič v Pilátovi postupně narůstá vědomí nesvobody.¹

Ráno si svou nesvobodu Pilát příliš neuvědomuje, je si jist svou mocí. Tváří v tvář Ješuoovi, svobodnému tulákovi, ale postupně zjišťuje, že je vlastně otrokem sociálního zřízení, říše, jíž je součástí a že svoboda a moc, o níž si myslel, že mu jeho postavení poskytuje, je jen domnělá. Pokud si chce toto své postavení, a výhody s ním spojené udržet, musí se rozhodovat ve prospěch nikoliv svůj, nemůže dělat to, co on sám považuje za dobré a správné, ale každý jeho čin musí sloužit císaři Tiberiovi. Proto při četbě druhého obvinění viděl právě jeho tvář. A z toho důvodu, že je Pilát zbabělý, nedokáže vykonat jediný pravý skutek – něco, co by vykonal sám za svou osobu, něco ze svého vlastního přesvědčení. Navíc si začíná uvědomovat, že jeho rozum se hodně rozešel se svědomím. Hemikranie může být symbolem této skutečnosti. Tento vývoj uvědomění si své situace považují za jeden z klíčových momentů v osobnosti

¹ (Химич В.В. «Странный реализм» М.Булгакова. - Екатеринбург, 1995).

Bulgakovova Piláta. Rád by Ješuu osvobodil a vyslechl jeho myšlenky, ale má strach ze židovské rady, která by, jak Kaifáš Pilátovi přímo vyhrožoval, informovala císaře o tom, že propustil buřiče, který se rouhal proti Římu, jednak ze samotné reakce imperátora, který by jej minimálně odvolal a degradoval – ale nejspíše nechal popravit.

To ale není všechno. Pilát má strach i z něčeho jiného: «И какая-то совсем нелепая среди них о каком-то бессмертии, причем бессмертие почему-то вызвало нестерпимую тоску.»

Otázka jeho probudivšího se svědomí má dopad na strach z věčnosti. Věděl, že v tomto případě odsoudil nevinného člověka a má strach i z toho, že jej stihne trest na věčnosti. (Pilát sice nevěřil v jediného židovského boha, ale jako římský občan věřil v římské bohy, kteří dokázali být k lidem, kteří se za života nechovali správně, hodně mstiví. Jeho obavy se také vyplnily – z nehybnosti trvajících dva tisíce let jej vysvobodil až Mistr.)

Pilát si plně uvědomuje svou vinu a chce ji nějakým způsobem odčinit. Udělá to způsobem jemu vlastním. Dobře ví, že Ješuu udal za peníze Jidáš Iškariotský, povolá tedy náčelníka své tajné policie Afrania a požádal jej o to, aby zorganizoval jeho vraždu. Doufal, že tím smaže i svou vinu.

Sen, který se mu zdá v noci při úplňku opět jen potvrzuje jeho trápení – zdá se mu, že filozof je živ a je odhodlán propustit jej na svobodu za každou cenu. Na měsíčním paprsku, po němž se s filozofem prochází, je šťasten – došlo k nedorozumění a poprava nebyla vykonána. A ani nebude. Důvod je jeden – Pilát již nechce být zbabělý:

«...и трусость, несомненно, один из самых страшных пороков. Так говорил Иешуа Га-Ноцри. Нет, философ, я тебе возражаю: это самый страшный порок!» (str.331)

A protože zbabělost je nejhorší lidská slabost, Pilát se jí nedopustí. Na měsíčním paprsku má krutý vladař Judeje pocit, že může napravit svou vinu, a proto se radostí směje a pláče zároveň. Tímto snem počínaje, přichází Pilátův trest:

«-- Он говорит, -- раздался голос Воланда, -- одно и то же, он говорит, что и при луне ему нет покоя и что у него плохая должность. Так говорит он всегда, когда не спит, а когда спит, то видит одно и то же -- лунную дорогу, и хочет пойти по ней и разговаривать с арестантом Га-Ноцри, потому, что, как он утверждает, он чего-то не договорил тогда, давно, четырнадцатого числа весеннего месяца нисана. Но, увы, на эту дорогу ему выйти почему-то не удастся, и к нему никто не приходит. Тогда, что же поделаешь, приходится разговаривать ему с самим собою. Впрочем, нужно же какое-нибудь разнообразие, и к своей речи о луне он нередко прибавляет, что более всего в мире ненавидит свое бессмертие и неслыханную славу. Он утверждает, что охотно бы поменялся своею участью с оборванным бродягой Левием Матвеем.» (str. 397)

Měsíční paprsek má v tomto snu svou symboliku. V románu Mistr a Markétka jsou slunce a měsíc často opakující se motivy. Měsíc a měsíční světlo zde vždy symbolizují dobro a prolínají se celým románem.

Krátce řečeno: Pilát je osobou vymyšlenou i přes to, že má ekvivalent v historické postavě. Osoba Pilátova v románu není jednoduchá nebo černobílá. Jeho postava je vytvořena s ohledem na to, že Mistr je původním povoláním historik, nicméně soud s Ješuu Ha-Nocri a to, co v románu následovalo, je fikcí. Do momentu, kdy Pilát poznal Ješuu Ha-Nocri, byl spokojený člověk. Za svou povinnost považoval sloužit císaři Tiberiovi a podporovat jeho vládu. Na společenském žebříčku se dostal velmi vysoko, je mocný a bohatý. Ve světle toho, co mu řekl Ješua, však ztrácí jistotu, řeší otázku osobní svobody a zbabělosti, strachu z následků svých činů – ať už těch, které mohou nastat v průběhu života, nebo po něm. Poprvé za dobu své kariéry a možná i poprvé v životě si uvědomuje rozpor mezi svým rozumem a svědomím, což je pro něj děsivé zjištění. V situaci, kdy se setkává s Ješuu, si plně uvědomuje skutečnost, že není svobodný člověk a jako prvek systému, který představuje, se nemůže rozhodovat sám za sebe, ale jen ve prospěch císaře, jemuž slouží a jehož v Jeruzalémě zastupuje, i když je to proti jeho vůli i svědomí. Jeho zbabělost je existenciální, spočívá v tom, že není schopen zřít se toho, čeho v životě dosáhl, ve prospěch záchrany života nevinného

člověka. Za toto je i trestán na věčnosti, kdy sedí nehybně a vždy při úplňku se nemůže pohnout a odejít tak po měsíčním paprsku za Ješou, aby se dozvěděl, co zůstalo před rozsudkem nevyřčeno.

2.Pilát Pontský a Woland

Woland vystupuje v románě ve dvojí podobě:

- „v občanské“ podobě jako mág, hypnotizér,

- v mystické podobě jako ďábel nadaný velkou mocí; existující v obou historických dobách, tedy vlastně zosobnění věčné existence nebo alespoň věčných vlastností; přitom na první pohled (nebo i při podrobnějším pohledu?) má vlastnosti

- negativní; předvídá (a možná způsobuje) smrt člověka ještě dříve, než by bylo možné smrt předvídat, zabíjí dalšího darebáka (ale je tu otázka, zda „dobře mu tak“ nebo to jsou vraždy, které bychom měli odsoudit (?));
- pozitivní; paralyzují zaběhnuté rituály velmi problematické, až potěmkinovské (po česku kocourkovské) sovětské společnosti (viz veřejné vystoupení na estrádě a zmatek, který vystoupení přineslo;
- dvojaké; některé stránky v chování vůči Mistrovi i Markétce; především tečka, kterou udělá za Mistrovým i Markétčiným životem je smrtelná, ale na druhé straně je bránou k jejich věčné blaženosti.

To jsou povrchní otázky, které čtenáře napadnou, chce-li Wolanda rychle charakterizovat. Patrně budeme muset odhlédnout od jednotlivých Wolandových činů a seskupit je do celků, které budou mít společné rysy a možná bude vhodné pokusit se najít Wolandovo místo ve dvojicích románových postav, které spolu souvisejí nebo tvoří protipóly. Formulovat takové Wolandovo postavení by mohlo být základem k tomu, abychom si vysvětlili, jak se Woland choval, poznat jeho základní vlastnosti a tím i úlohu v románě a současně odlišit drobnosti v jeho charakteristice, které nejsou podstatné a jsou jenom románovým doplňkem. Ale můžeme některé pasáže o

Wolandově chování jen tak prohlásit za románové doplňky, kde je zbytečné hledat, „co tím chtěl básník říci“? Měl Bulgakov jasno, co vše chce záměrně Wolandovi přiřknout a stojí to zato Wolanda zkoumat proslulou otázkou, „co tím chtěl básník říct“, nebo jen občas popustil uzdu fantazii a odpoutal se od intelektuálního záměru a jen tak si spolu s Wolandem zažertoval? Nebo se Bulgakovovi podařilo spojit obojí?

Jeho postava, stejně jako postava Pilátova (o této paralele ještě krátce později), v určitých letech připomíná absolutní moc Stalinovu. I když je pravda, že Bulgakov nemohl Stalina personifikovat v žádné reálné osobě; nebyl přece (už nejen literárním, ale v tomto případě by byl dokonce životním) sebevrahem a pokud by Stalina chtěl nějak vložit do románu, musel by jej jen velmi opatrně a vzdáleně naznačit a takový ďábel Woland by jím mohl být. Pro tuto myšlenku hovoří např. to, že Stalin, stejně jak řada jiných diktátorů si mohl dovést být občas k někomu žoviální, předvádět se jako dobrotivý otec či děda. Naopak jiné pronásledoval. Osobně vstupoval do osudů jednotlivců i celých rodin. Historici uvádějí, že likvidoval především ty, od kterých se obával, že by mu mohli konkurovat v jeho mocenském postavení nebo alespoň prokázat kvality, které by Stalina v něčem předčily.

Ale přece jen líčit Stalina jako Wolanda by bylo příliš odtažitě, neadresné, obtížně interpretovatelné. Kromě toho Bulgakova nemusel iritovat jen Stalin. K jeho životním trampotám postačoval způsob tehdejšího společenského či spíše zpolitizovaného života. Šéf MASOLITU (zřejmě organizace pro literaturu, resp. literátů pro masy, obdoba našeho dřívějšího svazu spisovatelů), literární kritici, kteří napadli Mistrův román a jistě mnoho dalších postačilo k tomu, aby spisovatelé znepríjemňovali život. Vyřizovat si literárním způsobem účty přímo se Stalinem se patrně Bulgakov ani neodvážil.

Ale nechal zlikvidovat šéfa MASOLITU, dalšího darebáka, a i když to neudělal Woland přímo, tak nepřímo napomohl k tomu, aby Markétka zničila byt kritika Latunského, aby pak budova Gribojedova vyhořela do základů, aby se estráda s mágem proměnila ve společenské fiasko a aby se staly další skandály, které iritovaly představitele moci od řadových milicionářů až po vysoce postavené funkcionáře. Ďábel Woland tedy škodí režimu, jeho funkcionářům, současně nadutým proti svým podřízeným a vystrašeným před svými nadřízenými. Taková obdoba Ulenspiegela nebo šotka, ale vybavená

vlastnostmi, které umocňovaly její sílu a činy. Proč mystická síla? Protože na to, jak se vypořádávat s režimem by nějaký „chytrolín“ nestačil. „Pozitivní ďábel“ musel mít velkou sílu, zde tedy nadpřirozenou. Takovou sílu, aby na něj, tedy na ďábla Wolanda a jeho družinu nestačily režimní pořádkové síly.¹ Bulgakov ani nemohl, ani nesměl naznačovat něco jako chystanou společenskou změnu.

Jak velkou, resp. jak rozsáhlou měl Woland působnost? Zdánlivě velkou, působil na problematickou organizaci režimních spisovatelů v mnoha směrech (smrt jejího předsedy, řádění v prostorách MASOLITU vypálení celé budovy), na estrádu v divadle (společenský poprask a ostuda, destrukce jejího vedení), blamáž bytového úřadu, několikerá blamáž policie ... to ale nebyl obecný ďábel, který je všeho schopen a lapá lidské duše všude tam, kde si zaslouží jít do pekla, to přece musí být Bulgakovův osobní ďábel, zosobněný jako Mistrův vykonavatel.

Odskočíme si ke zcela jiné literatuře a vzpomeneme román „Oblomov“. Spisovatel zde popisuje na tehdejší dobu průkopnickým způsobem zahálčivý panský život jednoho statkáře. Aby spisovatel zdůraznil statkářovy vlastnosti, komentuje to na více místech vlastními slovy typu a tak Oblomov zase zalehnul za pec, místo aby se dal do práce. Spisovatelovy komentáře zde působí poněkud mravokárně a poněkud neorganicky.

Bulgakov se takového literárního poklesku nedopustil. Část svého myšlení, názoru na tehdejší současnost a i tajných přání vtělil do svého osobního ďábla. A myšlenky někdy jdou dále než činy, kolika lidem by člověk za svůj život „zakroutil krkem“, i když ve skutečnosti by se jim (z celé řady důvodů) neodhodlal dát ani políček. Takhle se mohla předsedovi MASOLITU kutálet hlava po ulici a nikdo za to nemohl, dokonce ani ten ďábel, ten to jen předvídal. A to se prakticky týká všech neplech, které ďábel nastražil zaběhnutému mocenskému aparátu, ať už to byla milice nebo vysocí funkcionáři. Ano, Bulgakov se zde realizoval a potěšení bylo „na jeho straně“, i když na první pohled „jako by byl z obliga“.

Tolik tedy k postavě Wolanda, nyní popíšu paralelu s Pilátem.

¹ Poznámka: Není to obdoba situace u nás, kdy i v osmdesátých letech u nás velká část obyvatelstva, ať prorežimního či protirežimního považovala tehdejší zřízení za dlouhodobé?

První část románu o Pilátovi vypráví Woland v parku na lavičce Berliozovi a Bezprizornému nikoliv jako román, ale jako skutečnou událost, kterou jako svědek zažil s tím, že v Herodově paláci byl přítomen inkognito. Nabízí se úvaha, zda se děje neúčastnil jako jeden z aktérů. Jak se domnívá Taťána Pozdňajeva, inkognito znamená s jinou, krycí totožností, ne coby duch či jakási jiná neviditelná bytost¹. Ale s jakou? Pozdňajeva probírá jednotlivé aktéry děje a snaží se tuto postavu najít. U většiny postav jsou velmi dobré důvody pro, ale i proti, proč se domnívat, že právě ona je Wolandovo inkognito.

Nejdříve zvažuje, zda se ďábel skrýval pod totožností Afrania. Důvod je velmi prostý – až nepřirozeně dokonalá znalost všeho, co se ve městě děje a jeho jednotlivých obyvatel. Podrobnosti, které podal Afranius Pilátovi například o Jidášovi – nejen o jeho činnosti, ale i o jeho zevnějšku, byly skutečně překvapivě podrobné.

Jeruzalém bylo poměrně velké město, byla v něm spousta buřičů, kteří chtěli vyvolávat nepokoje, náboženských fanatiků očekávajících příchod slíbeného spasitele a sekt, které se neshodly ani mezi sebou, natož s římskou mocí. Navíc Jidáš nebyl udavačem, který pracoval pro tajnou službu, které Afranius velel, ale pracoval pro Synedrion a jejich chrámovou stráž. Proti němu ale hovoří skutečnost, že nebyl u výslechu a odsouzení Ješuy Ha-Nocri ani u rozhovoru Piláta s Josefem Kaifášem.

Druhým adeptem je pes Banga, jediný Pilátův přítel, který se ale také neúčastnil všech událostí, které se čtrnáctého dne měsíce Nísán odehrály. Dá se říci, že ani jedna z dvanácti aktérů jeruzalémských kapitol se neúčastní všech událostí.

Asi tím nejvíce pasujícím adeptem je sám Pilát. Je pro to mnohem více důvodů. Za prvé, je zde otázka Pilátových pocitů a jeho svědomí. Tyto jsou popisovány velmi podrobně) a kdo jiný by je dokázal popsat tak podrobně, jako aktér sám? Navíc, Bulgakovův Pilát není právě mnohomluvný a je dost těžké si představit, že by se s těmito pocity někomu svěřoval – už proto, že, jak jsem již uvedla, neměl v Jeruzalémě přátele.

¹ Татьяна Поздьяева, Воланд и Маргарита, str. 134

Oba dva pocházejí ze stejného místa. Pilát pocházel z Germánie, Woland byl Němec:

«— Вы — немец? — осведомился Бездомный. — Я-то?.. — переспросил профессор и вдруг задумался. — Да, пожалуй, немец... — сказал он.» (str. 16)

Oba jsou v místě svého působení cizinci. Oba jsou vzdělaní, hovoří několika jazyky. Pilát s úlevou zjišťuje, že Ješua hovoří i řecky, proto přechází v hovoru z aramejštiny do řečtiny. Woland o sobě říká: «— О, я вообще полиглот и знаю очень большое количество языков.» (str.17).

Oba představují sílu zla v prostředí, v němž se pohybují. Oba jsou v roli soudce – Pilát z titulu svého postavení, soudit je jednou z povinností jeho úředu, Woland coby ďábel sám zlo nepáchá – pouze odhaluje nepravosti, lež a přetvářku ve společnosti Moskvy třicátých let a trestá je. Jeho soud má ovšem úplně jinou, neoficiální formu. Je v textu lépe skryt. Někdy jen odhalí pravdu, jak je to třeba na seanci černé magie, někdy trestá lež, přetvářku či konformitu, jindy soud probíhá jako disputace na teologické a historiografické téma, jako v případě kritika Berlioze. Tomu je vždy předložena neúplná informace, kterou má doplnit či poopravit. Například to, že je Woland jediným specialistou na Gerberta z Aurillacu († 1003), jednoho z největších učenců své doby, nemohl Berlioz pochopit, aniž by připustil, že diskutuje s ďáblem. Berlioz je ale velmi povrchní, prostě se rozhodl, že ďábel ani Bůh neexistují – nepřemýšlí o tom, protože ideologie jeho nadřízených to tak tvrdí - a tudíž veškeré nářky, které mu Woland dává, ignoruje.

Pozn.: Gerbertovi z Aurillacu se připisuje zavedení arabských číslic v Evropě. Do praxe vrací také abakus (kuličkové počítadlo) a patrně je i autorem popisu astrolábu – přístroje k určování poloh hvězd a Slunce. Sestrojil hydraulické varhany a mechanické hodiny. Je autorem řady matematických, církevních a jiných spisů. Znamější je jako papež Silvestr II. Po jeho smrti se vyskytly legendy o tom, že se velmi aktivně zabýval černou magií. Jeho Meridiana – mluvící bronzová hlava, s níž se radil, jistě Bugakovova inspirovala – tento prvek se objevuje v románu dvakrát – ve varieté a na Wolandově bále.

Oba dva, Woland i Pilát, mají svou několikačlennou svitu, která vykonává příkazy svých nadřízených. Ani jeden z nich nevykonává tresty osobně. Pro Piláta pracují Marek Krysoboj a Afranius, pro Wolanda Korovjev, Kocour a Azazelo.

Pozdňajeva si dále pozorně všímá i podobných Wolandových a Pilátových fyzických rysů: oba jsou oholení, oba mají lysinu. Pilát má zažloutlý obličej, Woland: «Кожу на лице Воланда как будто бы навеки сжѐг жар.» (str. 262). Pilátovy zuby jsou žluté, Wolandovy z části zlaté.¹

Takovýchto drobných detailů, které mají oba aktéři společné, by se v románě dalo najít ještě spousta, ale jsou zde i určité věci, které mluví proti. Za první, je to Pilátův strach. Pokud by totiž byl Pilát, stejně jako Woland, převtělený ďábel, neměl by důvod se něčeho bát. Snadno by přece zatočil jak s Kaifášem, tak s Tiberiem. Woland je si přece po celou dobu vědom toho, že je ďábel, Pilát se ale chová jako každý jiný člověk, který žádnou ďábelskou moc nemá.

Za druhé, ani Pilát se neúčastnil všech událostí popisovaných v románu. Nebyl například při tom, když Afranius domlouval zabití Jidáše ani při jeho odstranění.

Za třetí, to, co se odehrávalo po smrti Mistra a Markétky, by vlastně vůbec nedávalo smysl – vždyť Mistr, přivedený Wolandem, vysvobzuje Piláta po téměř dvou tisících letech., Pokud by mělo platit rovnítko Woland = Pilát, byly by poslední kapitoly pro čtenáře velmi spletitým a matoucím zakončením románu. Z toho usuzuji, že Pilát je jen jakousi Wolandovou projekcí.

B. V. Sokolov ve své Bulgakovské encyklopedii srovnává Piláta s ještě s jinou postavou moskevského děje – tentokrát ne nadpřirozenou.² Touto postavou je profesor Stravinský. Jeho důvody jsou následující:

Zatímco díky Pilátovi se odvíjí děj v Jeruzalémě a díky Wolandovi v Moskvě, na území kliniky jsou všechny oběti Woladnova soudu podřízeny příkazům profesora Stravinského. Všichni tři, tj. Woland, Pilát i profesor mají skupinu svých podřízených,

¹ Татьяна Поздьяева, Воланд и Маргарита, str. 146

² str. 470, heslo Мастер и Маргарита

v ruských materiálech obvykle všechny tři nazývají svity. Zatímco Pilát se neúspěšně snaží zachránit Ješuu, Stravinský se neúspěšně snaží pomoci Mistrovi, dokonce ani moc Wolanda není absolutní – vždyť jeho pomoc Mistrovi má své nedokonalosti, jak uvedu ještě později. Stejně jako u Piláta a Wolanda se dá i u Stravinského nalézt jistá shoda v zevnějšku:

«Впереди всех шел тщательно, по-актерски обритый человек лет сорока пяти, с приятными, но очень пронзительными глазами и вежливыми манерами. Вся свита оказывала ему знаки внимания и уважения, и вход его получился поэтому очень торжественным. "Как Понтий Пилат!" -- подумалось Ивану». (str.91)

Jinými slovy – podobný věk, oholený, oči, které člověk nepřehlédne – to vše odpovídá podobě Wolanda, spojení s Pilátem bylo to první, co Ivana Bezprizorného při pohledu na Stravinského napadlo. Jak jsem již zmínila, Woland byl polygot, historik a odborník na černou magii – latinu tedy musel stoprocentně znát, Pilát jí hovořil naprosto plynně a profesor Stravinský jako lékař znal latinu také:

«А главный привычными глазами пробежал лист, пробормотал: "Угу, угу..." И обменялся с окружающими несколькими фразами на малоизвестном языке.

"И по-латыни, как Пилат, говорит..." -- печально подумал Иван.» (str.91)

3.Pilát Pontský a Stalin

Časté srovnávání Piláta se Stalinem, který byl v čele Sovětského svazu v době Bulgakovova tvůrčího života, se mi nezdá úplně jednoznačné. Jisté podobnosti zde však jsou. Za prvé, oba byli silní, mocní a krutí. Oba v případě, že cítili ohrožení své moci, byli schopni bez dlouhého rozmýšlení zabít jednoho i několik set, v případě Stalina i tisíce lidí. Oba byli schopni zabít, aby si udrželi moc a to jen při podezření z „protistátní“ činnosti. Existenciální zbabělost je tedy společným rysem. Za druhé, ani jeden z nich nevykonával své tresty sám. Stalin se nikdy mučení ani poprav svých obětí neúčastnil, stejně tak jako Pilát:

«— Преступник называет меня «добрый человек». **Выведите его отсюда** на минуту, объясните ему, как надо разговаривать со мной. Но не калечить.

И все, кроме неподвижного прокуратора, проводили взглядом Марка Крысобоя, который махнул рукой арестованному, показывая, что тот должен **следовать за ним.**» (str. 20, zvýraznění moje)

Je i zajímavé, že Bulgakovův popis Moskvy třicátých let neobsahuje o Stalinovi jedinou zmínku, přestože mocenský aparát a byrokracie jsou kritizovány. Přesto se domnívám, že jeho moc a zvůle jsou v románu všudypřítomné, stejně jako v Mistrově románu je všudypřítomná moc a zvůle Tiberia. Pilátův a Ješův příběh dokládá to, že tento jev není jen fenoménem dvacátého století. Velice hezky to ve svém úvodu k anglickému překladu románu Mistr a Markétka vyjádřil překladatel a autor úvodu Richard Pevear: “Once terror is identified with the world, it becomes invisible.” – „Jakmile se jednou zlo ztotožní se světem, stane se neviditelným.“¹

Vztah Piláta a Ješuy je rozhodně podobný vztahu Bulgakova se Stalinem. Tak jako Pilát svým způsobem obdivoval Ješuu, Stalin Bulgakova jako dramaturga také uznával. Nejde však o vztah jednoznačně pozitivní – Stalin nedovolil, aby byly vydávány Bulgakovovy knihy, což pro Bulgakova sice neznamenal smrt fyzickou, ale nadneseně se dá říci, že spisovatel, jehož dílo nevychází, je mrtvý umělecky. Ješua byl zase Pilátem odsouzen na smrt. I v tomto nejednoznačném a složitém vztahu tedy lze vidět určitou paralelu.

Je zde ale i mnoho rozdílů. Za prvé, Pilát, na rozdíl od Stalina, nebyl absolutním vládcem. V tomto ohledu by byl lepším obrazem Stalina císař Tiberius, nicméně jeho postava není v románu dost rozvinutá a porovnáme-li jejich životy z hlediska historických skutečností, jsou to postavy naprosto odlišné. Za druhé, rodinné zázemí obou vládců je jiné – Pilát neměl rodinu, Stalin neměl psa. Za třetí, Pilát Pontský pocítil potřebu osvobodit Ješuu, protože k němu pocítil jakýsi pozitivní cit – snad

¹ http://www.klassika.ru/read.html?proza/bulgakov/master97_engl.txt&page=0

milosrdenství. Není známo, že by Stalin za života Bulgakova udělal něco podobného. Domnívám se, že sovětský diktátor se otázkou svého svědomí nezabýval. Pilát tedy může být určitým prototypem vládce – diktátora, jako byl Stalin, ale podle mého mínění rozhodně nelze mezi obě postavy vložit rovnítko. Určité podobnosti zde samozřejmě jsou, ale myslím, že podobnost je založena na projekci tří různých světů či realit.

Ale nebylo by nemožné, kdyby se v Bulgakovově mysli nezakořenila idea, že by se současný vládce měl změnit, zpytovat svědomí a uvažovat v lidštějších dimenzích. Kolik kýčovitých, ale i dobrých literárních děl končí tím, že záporná postava si uvědomí zlo, nebo třeba jen chyby, které napáchala a odčiní své prohřešky nebo alespoň se smíří s těmi, ke kterým se špatně chovala. Není Pilátovo svědomí historické zrcadlo, které Bulgakov nastavuje současnému vládcovi, byť patrně jen manifestačně, bez naděje na dobrý konec?

1. Charakteristika postavy

Není možné porovnávat Ješua a jeho historickým protějškem, protože pokud vůbec tato postava existovala, nejsou o ní prakticky žádné historické záznamy, které by hovořily o jeho zevnějšku, povaze nebo minulosti až do momentu, kdy stál jako odsouzenec před Pontským Pilátem. O tom, kdo skutečný Ježíš byl, se vedou spory po celé dva tisíce let. Pro někoho byl snílek, pro druhé prorok, další v něm vidí potulného kazatele, někdo vůbec nevěří, že takováto postava vůbec existovala a křesťané naopak věří, že v osobě Ježíše se naplnila sterozákonní proroctví o příchodu spasitele a Božího syna. Jeho vliv na dějiny lidstva byl však obrovský, protože ve svých kázáních vytvořil nový etický kodex, který se stal základem křesťanství. To ovlivnilo společně s antickou kulturou celou evropskou společnost, jejíž kultura se později rozšířila i na další kontinenty.

Na tom, že zpráv o Ježíši je v historických pramenech nedostatek, není nic zvláštního, protože buřičů odsouzených za protistátní činnost bylo v té době hodně (na území Judey bylo největší hnutí Zealotů) a soudy a popravy se konaly poměrně často. Z hlediska Říma tedy nebyl důvod k tomu, aby si jeho úředníci vedli o jednom buřiči podrobnější záznamy, než u kteréhokoliv jiného.

S kanonickou předlohou tak, jak ji známe z evangelií, však má Ješua Ha-Nocri, postava Mistrova, potažmo Bulgakovova románu, společného velmi málo. Shoduje se jméno, přibližný věk a skutečnost, že oba jsou výhradně kladnými hrdiny. Oba stojí přibližně ve stejnou dobu před Pilátem Pontským a jsou souzeni za stejný přestupek. Avšak tím veškerá podobnost - alespoň zdánlivě - končí.

K tomuto porovnání se znovu vrátím ke druhé kapitole románu a projdu pasáže, které se jej týkají, i to, co Ješua říká o své minulosti. Do svého vyprávění totiž Bulgakov z Ješuova života zahrnul pouze soud u Piláta a několik minut před smrtí na kříži.

Odsouzencův život před těmito událostmi, stejně jako Pilátova minulost, vyplývá z rozhovoru mezi oběma hlavními postavami, i jeho příběh se v mistrově románu odvíjí od momentu, kdy je přiveden před Piláta, který jej měl soudit.

« Имя? (...) – Иешуа, - поспешно ответил арестант.

- Прозвище есть?

- Га-Ноцри.

- Откуда ты родом?

- Из города Гамалы, - ответил арестант, головой показывая, что там где-то далеко, направо от него, на севере, есть город Гамала.» (str. 21)

Jméno Ješua je aramejskou formou jména, které se do českého jazyka překládá jako Ježíš. V prvním století to bylo na území Judeje celkem běžné. Příjmení Ha-Nocri je opět aramejsky „z Nazaretu“ a v umělecké literatuře se nevyskytuje poprvé. Zmiňuje se o něm A. France ve své povídce „Pilát Pontský“ a Bulgakovův současník Sergej Čevkin v divadelní hře „Ješua Hanocri“¹. Proč ale Bulgakov mění místo Ješuaova narození? Podle mého je důvod ten, že nechce, aby byla jakákoliv spojitost Ješuy s jeho biblickou předlohou a také proto, aby jej zbavil mesiášství. Starý Zákon totiž prorokuje, že židovský Mesiáš přijde z Betléma:

„Ale ty, Betléme Efrata, jakžkoli jsi nejmenší mezi tisíci Judskými, z tebe mi vyjde ten, kterýž má býti Panovníkem v Izraeli, a jehož východové jsou od starodávna, ode dnů věčných.“²

Tím, že autor původ své postavy umístil jinam, naznačuje, že Ješua nemá s křesťanským Spasitelem nic společného. Podle Flavia Josepha se dokonce Gamala nacházela východně od Genezaretského jezera, dnes známějšího jako Galilejské moře, tj nebyla ani na území Judska, nýbrž Galileje³.

¹ <http://www.bulgakov.ru/i/ieshua/>

² Mich. 5:2

³ Flavius Josephus, Válka židovská, kniha IV, kap. 1, verše 1-8, str. 253

Zajímavá je otázka Ješuaova původu. To je skutečnost důležitá, protože podle křesťanské legendy je původ biblického Ježíše známý – jeho matka se jmenovala Marie, počala nadpřirozeně a Ježíš byl Božím synem. Jeho pozemský otec se jmenoval Josef, truhlář, který, když se dozvěděl, že jeho snoubenka je těhotná, chtěl ji tajně poslat pryč, aby ji uchránil trestu ukamenováním za smilstvo, protože se domníval, že čeká dítě s jiným mužem. Byl ale ve snu navštíven andělem, který mu řekl, aby se nebál si Marii vzít, protože původ jejího dítěte je božský.¹

Bible se zmiňuje i o Ježíšových mladších sourozencích: „I řekl mu jeden: Aj, **matka tvá i bratři tvoji** stojí vně, chtějí s tebou mluvit.“² Navíc, Božský původ je pro křesťanství velmi zásadní, spojení Boží syn není v tomto náboženství jen metaforou, ale důležitým faktem. Ješua ale o svém původu říká něco jiného:

«- Кто ты по крови?

- Я точно не знаю, - живо ответил арестованный, - я не помню своих родителей. Мне говорили, что мой отец был сириец (...) – Родные есть? – Нет, никого. Я один в мире.» (str. 21)

Nemyslím si, že tím, že Ješua říká, že je na světě sám, by si stěžoval na osamělost, ani že by nějak trpěl skutečností, že je opuštěný nebo že je sirotek. Domívám se, že touto odpovědí Bulgakov jako autor spíše zbavuje svého hrdinu jakéhokoliv spojení s křesťanským spasitelem – jak legendy o tom, že se narodil panně, tak pozemského otce z pokolení krále Davida. Z této odpovědi je naprosto jasné, že před Pilátem nestojí Boží syn, židovský král, ale tulák a filosof. A Ješua Ha-Nocri se za spasitele ani nepovažoval. S Pilátem hovořil jen jako prostý člověk, vzdělaný filozof, který hovořil třemi jazyky. Navíc mu dávala skutečnost, že byl osamělý a bez domova, jistou svobodu. Nepoutala jej starost o rodinu či majetek, mohl jít, kam chtěl a kdy chtěl, nevázaly jej povinnosti vyplývající ze statusu zaměstnance a tak podobně. Biblický

¹ Mat.1. kap

² Mat.12:47, zvýraznění, kurzíva moje

Ježíš přenechal péči o matku svým mladším sourozencům, ale když umíral na kříži, požádal o tuto službu svého učedníka, Jana.¹

Jeho životopis nebyl plný velkých heroických skutků a zázraků. Nezakládal nové náboženství, jen učil svou filosofii dobra. Spasitele z něj podle všeho udělal až Matouš Lévi, který chodil za svým učitelem a nesprávně zapisoval slova svého mistra.

Dokonce i soud tak, jak probíhal, je fikcí, která neodpovídá biblickému příběhu. I když pravdou je, že i biblický příběh budí určité pochybnosti. Na Pilátovu otázku „Ty jsi král židovský?“ odpovídá Ježíš dvojsmyslně „Ty pravíš“ – a Pilát se podle Bible s touto odpovědí spokojil a prohlásil, že na něm neshledává viny. Z toho, co o Pilátovi víme, tento scénář nevypadá příliš věrohodně. Další Pilátovy otázky však v Bibli nejsou příliš rozvedeny, známá je pouze skutečnost, že se Ježíš na obvinění Synedriónu před Pilátem ani na žádné další otázky místodržícího nereagoval.²

Zato románový Ješua na Pilátovy otázky reagoval. První otázka týkající se obvinění zněla:

«- Так это ты собирался здание храма и призывал к этому народ?» (str.21)

Odsouzený odpovídá, a to dokonce ne rodnou aramejštinou, ale řecky:

« Я, игемон, никогда в жизни не собирался разрушать здание храма и никого не подговаривал на это бессмысленное действие.» (str.22)

Udivený výraz sekretáře, který na moment vzhlédl od zápisu, svědčí o tom, že vymluvit se z obvinění nebude tak jednoduché. Pilát rovnou říká Ješuoovi, že jej považuje za lháře, protože svědectví od lidí hovoří naprosto jasně. Ješua se hájí tím, že «Эти добрые люди (...) ничему не учились и все перепутали, что я говорил.» (str. 22)

¹ viz. Jan 19:25-27

² např. Mar. 15:3,4

Tato slova však Piláta nepřesvědčí a Ješua se snaží mu vysvětlit, že vše je nedorozumění, protože člověk, který chodí s ním a zapisuje jeho slova píše i věci, které se nestaly a nebyly vyřčeny. Popisuje i to, jak jej tento muž, Matouš Lévi, začal následovat. Historka o muži, výběřčím daní, který zahodil peníze uprostřed cesty a začal jej následovat, se Pilátovi také nezdá věrohodná: «О, город Ершалаим! Чего только не услышишь в нем! Сборщик податей, вы слышите, бросил деньги на дорогу!» (str.23)

Zajímavá je skutečnost, že když Ješua náhodně nahlédne do toho, co Matouš píše, vůbec svá slova nepoznává. Pilátovi později vyprávěl, jak prosil Matouše, aby svůj pergamen spálil, protože to, co obsahuje, je nepravdivé:

«Но я однажды заглянул в этот пергамент и ужаснулся. Решительно ничего из того, что там записано, я не говорил. Я его умолял: сожги ты, Бога ради, свой пергамент! Но он вырвал его у меня из рук и убежал.» (str. 22)

Vzhledem k tomu, že Matouš podle mne zapisuje něco, co se později stalo jedním z kanonických evangelií, tedy evangelium podle Matouše, dá se s jistotou říci, že Ješua se od této verze distancuje. A o téměř dva tisíce let později tento nesouhlas vyjadřuje i Ďábel – Woland v rozhovoru s Berliozem na Patriarchových rybnících:

« - Помилуйте, - снисходительно усмехнувшись, отозвался профессор, - уж кто-то, а вы-то должны знать, что ровно ничего из того, что написано в Евангелиях, не происходило на самом деле никогда, и если мы начнём ссылаться на Евангелия как на исторический источник...» (str. 43)

Dokonce i jediné Ješuoovo „temné“ proroctví se týká právě toho, jak budou jeho slova vykládána v pozdějších dobách. Když Pilátovi vysvětluje nedorozumění, k němuž došlo špatným výkladem jeho slov, říká: «Я вообще начинаю опасаться, что путаница эта

будет продолжаться очень долгое время.» (str.22) E. A. Jablokov se domnívá, že kolize „Kristus vs. pravda“ je jedním z nejdůležitějších otázek v románu.¹

Písemnosti, které má Pilát k dispozici na pergamenu, však obsahují slova biblického Ježíše, ta však byla pronesena v jiné situaci, kdy Ježíš mluvil o chrámu svého těla, tj. prorokoval své vzkříšení z mrtvých.² Ta byla ovšem kněžími z chrámu stejně nepochopena jako slova v dokumentu, který četl Pilát, a to bez ohledu na to, zda to byl originál evangelia podle Matouše či pouhé anonymní udání.

Poté, co vysvětlil skutečný význam svých slov, se zdálo, že se u soudu obhájil a že bude moci odejít jako nevinný. Ve skutečnosti si ale neuvědomuje, že je stále v nebezpečí života. Pilátovi totiž nezáleží na skutečném významu Ješuoých slov, ale jak byly pochopeny jejich posluchači – to bylo totiž to, co mohlo podnítit ve výbušném Jeruzalémě vzpouru:

«Зачем же ты, бродяга, на базаре смущал народ, рассказывая про истину, о которой ты не имеешь представления?» (str. 24)

Tím, že Pilát užil slova „popouzíš lid ke vzpouře“ dal jasně najevo, že souhlasí s obviněním Synedriónu a že tedy Ješua nemá zdaleka vyhráno.

Je zajímavé, že Ješua zůstává naprosto klidný. Není nervózní, nemá obavy z toho, co může nastat, pokud Pilát neuvěří jeho historce. Ochotně odpovídá na všechno, co se jej místodržící ptá, mluví velmi přímo. Rozhodně nepůsobí jako buřič či násilník. Jeho chování vypovídá o klidném, jednoznačně velmi dobrém, přímém a pravdivém člověku. Pouze jeho naivita je přímo neskutečná. S Pilátem hovoří, jako by si neuvědomoval, co drží jeho soudce v rukou a že ho to, co je na něm napsáno, může zabít. Ješua je sice vzdělaný člověk, myslitel, ale zdá se, že se domnívá, že takto dobrý, přímý a pravdivý je každý člověk, že každý jedná čistě podle svého svědomí. Proto také lidi kolem sebe

¹ E. A. Яблоков, Художественный мир Михаила Булгакова, кн. 2, стр. 108

² Jan 2:19-21

oslovuje „dobrý člověče“. Z tohoto pohledu se jeho chování zdá téměř asociální – jako by mu úplně chyběla předvídavost toho, jak se zachová člověk, s nímž je právě v interakci.

Pilát se najednou ptá na něco, co s rozhodnutím o vině či nevině vůbec nesouvisí, na věc, na kterou se soudci obvykle odsouzených neptají: «Что такое истина?» (str. 24) A stal se zázrak. Ješua, který doteď v očích Piláta vypadal jako někdo, kdo se snaží podnítit vzpouru a snaží se nějak vymluvit či vylhat z obvinění, které by jej mohlo stát život, mu najednou s naprostou přesností popíše stav, v němž se právě místodržící nachází – hemikranii, to, že než aby vládce trpěl takovou bolestí, byl by radši mrtvý – a poté mu jakousi formou hypnózy bolest hlavy vyléčí. Nezůstává však jen u toho, odsouzený si dovoluje vůči svému soudci mírnou kritiku:

« - Беда в том, - продолжал никем не останавливаемый связанный, - что ты слишком замкнут и окончательно потерял веру в людей. Ведь нельзя же, согласишься, поместить всю свою привязанность в собаку. Твоя жизнь скудна, игемон,...» (str.25) Pilátův tajemník, který zapisuje celou událost, byl tak šokován tím, co považoval za drzost, že jen vytřeštil oči, zbledl a zapomněl psát v domnění, že bude následovat další citelný trest. Avšak tentokrát se mýlil; Pilát, šokovaný svým nečekaným uzdravením přikázal: « - Развяжите ему руки.»

Zdalo se, že Ješua má vyhráno. Piláta začne zajímat a on jej tedy může seznámit se základem své filosofie – že všichni lidé jsou dobří a ti, kteří se tak nejeví, jsou nešťastní díky svým špatným zkušenostem z minula a zahořkli, což Ješua vysvětluje na příkladu Marka Krysoboje:

« - А вот, например, кентурион Марк, его прозвали Крысобоем, - он – добрый? - Да, - ответил арестант, - он, правда, несчастливый человек. С тех пор как добрые люди изуродовали его, он стал жесток и черств. Интересно бы знать, кто его искалечил?» (str. 27)

Pilát Ješuoovi odpovídá, ale je vidět, že s jeho filosofií úplně nesouhlasí – v jeho řeči působí spojení *dobrý člověk* spíše cynicky: «... Добрые люди бросались на него, как собаки на медведя...» (str.27).

Ješuoova filozofie je však důležitá i v jiné věci. Biblický Ježíš je totiž nestranným soudcem, který má podle proroctví po svém druhém příchodu soudit živé i mrtvé: „Protož i já osvědčuji před obličejem Božím a Pána našeho Jezukrista, kterýž má souditi živé i mrtvé v příchodu svém slavném a království svém.“¹

Avšak to, že Ješua prohlašuje, že všichni lidé jsou dobří, podle mého mínění znamená, že se zříká soudu vůči kterékoliv osobě. Soud je tedy přenechán zástupcům moci – místodržícímu Římské říše, který pošle na smrt Ješuu a Wolandovi, který má v románu též roli soudce.

Dosavadní vynesený rozsudek byl však pro Ješuu dočasným vítězstvím. Pilát nepotvrdil rozsudek smrti a Ješua je vyhoštěn do Cezareje, kde Pilát sídlí – bude s ním tedy moci sdílet své myšlenky. Zatímco vlašťovce létající po kolonádě se podařilo vylétnout na svobodu, v místě, které opustila, dochází k dramatickému zvratu. Pilát dostává další pergamen s udáním. To se tentokrát týká řečí, které zpochybňují nadvládu Římské říše – tak by totiž Ješuoovy myšlenky mohly být vyloženy:

« - В числе прочего я говорил, - рассказывал арестант, - что всякая власть является насильем над людьми и что настанет время, когда не будет власти ни кесарей, ни какой-либо иной власти. Человек перейдет в царство истины и справедливости, где вообще не будет надобна никакая власть.» (str.30) Ješua hovoří výhradně pravdu, protože za prvé to vidí jako jediné správné a za druhé «правду говорить легко и приятно» (str.29)

Jedna věc je, že hovořit pravdu je příjemné, druhá je, že to může být velmi nebezpečné. A v tomto případě to nebezpečné bylo. Jidáš, s nímž sdílel své myšlenky, byl totiž

¹ 2Tim:4:1

provokatérem a udavačem, najatým Synedriem. A protože Ješua vždy mluví pravdu a říká ji přímo a bez obalu, dostává se do problémů. Je zajat a odveden k Pilátovi, a zatímco první obvinění nestačí k potvrzení rozsudku smrti, druhé ano. A zde se projevuje Ješuaova naivita, o které jsem se zmínila již dříve. Otázka, kterou položil Pilátovi, působí, jako kdyby Ješua vůbec neuměl odhadnout, co je v lidech kolem něj, naprostou nezkušenost s reakcemi jiných lidských bytostí či neschopnost orientovat se v pravidlech na moci založené společnosti:

« - А ты бы меня отпустил, игемон, - неожиданно попросил арестант, и голос его стал тревожен, - я вижу, что меня хотят убить.» (str.32)

Tato věta však, ač na první pohled může působit jak „z jiného světa“, však může vypovídat i o jiné vlastnosti. I přes tak zvláštní vystupování hovoří o odvaze, která je protipólem k Pilátově zbabělosti. Ta spočívá v tom, že se nesnaží nijak upravit ani odvolat svá prohlášení. Pravdu považuje za natolik zásadní, že je ochoten pro ni i zemřít. Jeho svoboda říkat pravdu je protikladem k Pilátově nesvobodě v kolesech mocenského systému. Ješua se rozhodl pro dobro a pravdu a zaplatil za to. V tom je opět podobnost mezi Ješuaou a biblickým Ježíšem. Oba umírají, protože žijí podle zákona lásky k lidem, což je zákon, který není možný (a ani vlastní) v mocenských systémech. V Bulgakovově románu není Ješua jen svobodný člověk. Rozhoduje se a jedná samostatně, hovoří upřímně a to v případě, že mu hrozí nebezpečí smrti. Toho je schopen pouze čistý a dobrý člověk. A Pilát si to nakonec uvědomuje. Teprve když je s touto svobodou konfrontován, začne vnímat svou nesvobodu.

Skutečnost, že je dobrý člověk společností považován za slaboduchého, nemocného na nervy, či blázna, se v ruské literatuře nevyskytuje poprvé. Dobrým příkladem by mohl posloužit kníže Myškin v Dostojevského románu Idiot, který byl také ztělesněné dobro, každému se snažil pomoci, ale přesto se o něm společnost vyjadřovala jako o bláznovi.

Stejně tak jako Ješua, ani biblický Ježíš nechtěl zemřít. Neprosil ale o milost ani Synedriem, ani Piláta, ani tetrarchu Heroda. Nicméně před svým zajetím se modlil v Getsemanské zahradě:

„Otče, chceš-li, přenes kalich tento ode mne, ale však ne má vůle, ale tvá staň se.“¹
Slovy moderní češtiny: Otče, já nechci zemřít, ale je-li to tvá vůle, udělám to.

Z citované ukázky z románu je také jasné, že Ješua neviní Piláta z toho, že by jej chtěl zabít. Říká: «...я вижу, что меня **хотят** убить» (str.32), tj. je si vědom toho, že rozsudek smrti byl u Piláta objednan a vše bylo zařízeno tak, aby Pilát nemohl jinak než rozsudek potvrdit. Domnívám se také, že představitelé židovského chrámu dokonce podezírali Ješuu z toho, že by mohl být Pilátovým provokatérem a nepokoje vyvolávat, proto i trvali na rozsudku smrti. Není jiného důvodu, proč by Synedrion trval na jeho odsouzení, porovnáme-li jeho provinění s proviněním Bar-Rabbana. Mohl by to být i důvod, proč si zaplatili provokátéra Jidáše.

Ani v posledních momentech svého života se Ješua od svého postoje neodklonil. Nesoustředil se na své vlastní utrpení, ale ještě stále více myslí na jiné. To je možné vidět ve scéně, kdy prosí kata, aby dal napít Dismasovi:

«Дисмас умолк. Иешуа оторвался от губки и, **стараясь, чтобы голос его звучал лаского и убедительно**, и не добившись этого, хрипло попросил палача:
- Дай попить ему.» (str.187, zvýraznění moje)

Ješua je tedy v Bulgakovově románu ztělesnění ideálního člověka. Jeho filozofie spočívá v tom, že dobro je přítomné po celém světě a realizování tohoto dobra je pro tento svět nadějí. Jeho dokonalost nespočívá v dokonalých skutcích, o kterých všichni hovoří, ani ve vytvoření velkého díla, které posune lidstvo o krok kupředu, ani ve výmluvnosti či obratnosti v argumentaci. Ješuoova dokonalost spočívá ve vítězství jeho ducha nad tělem, v tom konat dobro i říkat pravdu i za cenu vlastního nepohodlí a v tom vidím i podobnost s biblickým Ježíšem. To, co se z pohledu běžného člověka jeví jako naivita a asociálnost, je jen potřeba být upřímný a pravdivý k sobě i k druhým - a to i za cenu života. Myšlenka by to jistě byla skvělá – pokud by se podle ní takto chovali

¹ Lk 22:42.

všichni. Na světě však působí i zlo. Ve službách zla sice člověk není svobodný, zlu se slouží, ale v jeho službách je život mnohem snazší. Většina lidí tedy volí konformitu jako nejlepší způsob, jak se na tomto světě vypořádat se životem a proto lidé, jako je Ješua, nutně působí jako blázni, kteří jdou proti proudu, či ještě lépe řečeno, hlavou proti zdi. Na této planetě není absolutní dobro standartem chování lidí a tudíž je takové chování, jako Ješuo, v podstatě sebezničující. Zdálo by se tedy, že Ješuoova filozofie dobra v tomto světě nemá šanci na úspěch. Vždyť ani v rozhovoru s Pilátem, který byl ochoten Ješuu trpělivě vyslechnout, si filozof nedokázal zachránit život. Ale není to tak. Vždyť Ješuoovými myšlenkami se ještě po dvou tisících letech zabývá Mistr, píšící svůj román právě o boji mezi dobrem a zlem.

Aleksandr Zerkalov poukazuje na biblický původ v Ješuoově chování. Definuje jej jako „personifikaci kázání na hoře“¹, „maximalistickou ideu dobra“ ztělesněné v Ješuoově chování.² Některé paralely s kázáním na hoře či s jinými Ježíšovými výroky jsou skutečně zajímavé. Například:

„Blahoslavení chudí duchem, neboť jejich jest království nebeské.“³ Bulgakovův Pilát: „Бродячий философ оказался душевнобольным.“ (str. 28) Za druhé, Pilát byl vysoce postavený, bohatý člověk. Na druhé straně byl Ješua jen potulný filozof, bezdomovec, člověk z úplného dna společnosti. Ale co se týče morálky, Ješua daleko Piláta předčil. Pilát je krutý, v lidech hledá spíše ty temné stránky. Ješua nikdy nikomu neublížil, hledá jen to dobré. Lze tedy říci slovy Bible, i když tato pasáž není přímo součástí kázání na hoře, že „první budou poslední, a poslední první“.⁴ Ješua říká, že všichni lidé jsou dobří, na Pilátův dotaz, zda je dobrý i Jidáš, který Ješuu zradil, nebo Marek Krysoboj, který jej udeřil bičem, Ješua odpovídá, že ano. Biblický Ježíš na hoře říká: „Milujte nepřátele

¹ viz. Mat. kapitola 5

² Евангелие Михаила Булгакова, стр. 111

³ Mat. 5:3

⁴ Mat. 19:30

své, dobrořečte těm, kteří vás proklínají.¹ I v tom tedy vidím biblického Ježíše jako vzor pro Bulgakovovu postavu Ješui Ha-Nocri.

Ješuoova filozofie o tom, že každý člověk je dobrý, také naprosto odpovídá biblickým principům. Bible totiž tvrdí, že člověk je boží stvoření a protože bůh je dobrý a dokonalý i jeho stvoření je dobré – vždyť člověk byl stvořen k obrazu božímu. Navíc – zlo jako protiklad dobra vůbec nebylo v plánu božího stvoření zahrnuto. Dokonce i ďábel byl původně stvořen jako archanděl Lucifer (= Světloňoš), který se však proti bohu vzbouřil a stal se ztělesněním všeho, co je opakem Biblického boha – tedy zlem. Ješuoova teorie tedy vlastně vystihuje absolutní základ Biblického učení. Podle mého názoru je to myšlenka, na kterou sice, alespoň podle jeho vlastních slov, přišel sám, ale její základ získal, už když se učil znát tóru v synagoze. Přesto i mezi svými souvěrci působí, jako by byl z jiného světa – ani ti totiž podle těchto principů nežijí.

Bulgakovův román je románem protikladů. Postavy jeho díla v sobě často skrývají jakési binární opozice či dva protiklady. Již jsem zmínila, že protikladem k Ješuoově svobodě je Pilátova nesvoboda. Nedá se ale říci, že by byl Pilát jedinou postavou, která v sobě skrývá nějaký protiklad Ješuy Ha-Nocri. Určité protiklady v sobě nese i Woland, který oproti Ješuoově filozofii, že všichni lidé jsou dobří, věří, že všichni lidé jsou ve své podstatě zlí. A zatímco Ješua lidi odmítá soudit, protože všichni jsou dobří, roli nikoliv mocenského, ale morálního soudce zastává Woland. Přesto ani jeho nejde považovat za Ješuuův absolutní protiklad.

Oba totiž mají společný cíl – a to je dobro. Narozdíl od biblických představ o uspořádání světa zde Ješua a Woland spolupracují. Na konci románu je přeci zmíněno, že Woland se ohledně Mistrovy a Markétčiny budoucnosti zařídí podle Ješuoova pokynu a nechá je ve světě mrtvých věčně spolu. Jejich cíl je společný - dobro. Zatímco Ješua dobro hlásal a žil, Woland zlo odhaluje a trestá – čímž vlastně napomáhá tomu, aby dobro vítězilo. Ješua a Woland jsou neodluční stejně, jako jsou nerozlučné dobro a zlo. Bez jednoho bychom neporozuměli druhému. A dobro může vítězit jen v bitvě se zlem.

¹ Mat 5:44

2. Ješua a Mistr

Ješua má v románu také svou projekci. V Moskvě třicátých let je to podle mého mínění Mistr. Jeho jméno není známo a o paralele s Bulgakovem se zmíním ještě později. Román o Pilátovi je jeho mistrovským dílem a domnívám se, že Bulgakov pro něj vybral téma Ješuy a Piláta proto, aby ukázal, že umění je božské a že může přivést člověka k hledání pravdy a dobra. V tomto se Mistr, stejně jako Ješua v jeho románu, lišil od ostatních lidí své doby. Zatímco ostatní umělci hledali svůj prospěch a proto psali tak, aby jejich díla vyhovovaly soudobé kritice - a to i za cenu, že je sami považovali za špatná, Mistr byl jediný, kdo se snažil psát svobodně a hledal skutečné umění, něco trvalého. Jak Ješua, tak Mistr byli za své počiny a slova pronásledováni a trestáni představiteli moci. Oba byli někým udáni – Ješua Jidášem Iškariotským, Mistr Aloisem Mogaryčem, který se posléze nastěhoval do Mistrova sklepního bytu. Oba byli souzeni – Mistr kritikou, Ješua Pilátem. Zatímco Ješua byl odsouzen k smrti, Mistrovo dílo bylo v tisku propíráno kritiky a velmi znevažováno.

Ani Ješua ani Mistr netoužili po slávě, uznání nebo bohatství. Mistr chce svobodně myslet, tvořit, žít v tichosti a klidu a milovat ženu, s níž jej svedl osud. Avšak v době, kdy na kulturní scéně působili prodejní literáti MASOLITU nebylo možné, aby tuto svou touhu uskutečnil. Podle Miroslava Mikuláška dochází k vykořenění tvůrčího člověka ze společnosti. Ani Ješuovi není dovoleno žít podle svých idejí v klidu. I když je jeho filozofie mírumilovná, je pro autority, které žily v jeho době, natolik znepokojivá, že Ješuu nakonec stála život.¹

Zajímavé je zamyslet se nad tím, proč se Mistr dostal jako výhradně kladná postava do hledáčku Wolanda, který zlo trestal. Woland trestá konformitu, pokrytectví a lež, ale ničeho z toho se Mistr nedopustil. Přesto však oba s Markétkou umírají – co tak špatného tedy tento hrdina udělal? Wolandovo zabíjení mělo svá pravidla, nebylo rozhodně nahodilé či svévolné. Mistr se stal obětí bytosti, která sice zlo představuje, ale

¹ Bulgakov a dnešok, Miroslav Mikulášek, Dotek „věčnosti“, „gnosé“, „iniciaci“ a „oneiros“ jako tvůrčí aktivity „románu-mýtu“ Michaila Bulgakova Mistr a Markétka, str. 95

která nenapadá nevinné. Ďábel jej sice dostane z bláznince, vrací mu byt ve sklepení a znovu dává jeho spálený román, ale v zápětí jej otráví nebo spíše nechá otrávit jedním z členů své svity falernským vínem.

Domnívám se, že vinu, za kterou je zabit, je možné vystopovat právě v porovnání se životem Ješuy nebo spíše v jeho úplném konci. Ješua totiž v tom, čemu věřil, vytrval až do konce. Za svými slovy si stál, ať za ně zaplatil jakoukoliv cenou. Mistr to ale neudělal, v poslední chvíli couvl. Poté, co román dokončil, začaly nepříjemnosti. Byl pronásledován, kritika ze strany MASOLITU, tedy hlavní, státem a režimem uznávané organizace spisovatelů, byla negativní. Autoři novinových článků se také vyjadřovali negativně. Mistr se necítil bezpečně, bál se o život a proto svůj román spálil. Na věčnosti možná rukopisy nehoří, v tomto světě však ano. Mistr zničil svůj román ze strachu. Tato ztráta odvahy byla podle mne příčinou toho, proč jej Woland nakonec nechal zabít. Domnívám se, že přestože šel celý svůj umělecký život proti většinovému konformnímu proudu a byl téměř jediným představitelem *skutečného* umění, podlehl velmi silnému tlaku a to, za co je nakonec trestán, je chvilková zbabělost.

Není ale trestán nijak drasticky. Život sice ztrácí nedobrovolně, ale jeho věčnost je proti životu na zemi mnohem lepší. Na zemi jej totiž právě kvůli tomu, že žije podle svého přesvědčení, nečeká nic dobrého. Můžeme se domýšlet, že by byl štván až do konce života. Ale na věčnosti může žít v domku s Markétkou. Přestože se zdá, že Woland smrtí Mistra vlastně zachraňuje, domnívám se, tato skutečnost není úplně jednoznačná. Mistr totiž neumírá dobrovolně, o své vlastní vůli a ani není dost starý na to, aby zemřel přirozenou smrtí. I to v podstatě podtrhuje skutečnost, že Woland koná zlo ve službách dobra. A snad právě proto, že Woland jako ďábel má moc velkou, ale ne absolutní, zachraňuje Mistra způsobem, který sice má ve finále pozitivní důsledky, nicméně nedobrovolná smrt následkem otravy se rozhodně neshoduje s představou toho, co má člověk spojeno s odměnou.

VI. DALŠÍ POSTAVY ROMÁNU

1. Matouš Lévi

Jestliže jsem hovořila o Ješuoovi, nemohu opomenout ještě jedno srovnání s biblickým Ježíšem. Ježíš měl totiž učedníky, dvanáct lidí, kteří (vyjma Jidáše, který jej zradil a spáchal sebevraždu) po ukřižování rozšiřovali nové učení svého mistra, které bylo později nazváno křesťanství. Ježíše také (tedy alespoň podle Bible) následovaly tisíce lidí, kteří poslouchali jeho kázání. Pro ty byl učitelem, který vykládal židovské učení.

Bulgakov byl, co se týče Ješuoových posluchačů či uctívačů a žáků mnohem skromější. O davech, které jej následovaly, není v románu ani slovo a učedníka má jen jednoho – Matouše Lévi. Ješua Ha-Nocri tedy zanechal jednoho svědka, který zapisoval jeho učení a skutky.

Přesto výběr Matouše není náhodný, ale záměrný. Hodně křesťanů věří, že právě tento apoštol napsal vůbec první evangelium, protože v Novém zákoně je první v pořadí. Toto se domnívá i Pozdňajeva ve své knize «Воланд и Маргарита», která právě toto uvádí jako důvod, proč byl Matouš Bulgakovem zvolen jako Ješuoův následovník¹. W. G. Scroggie, britský odborník a znalec Bible, však uvádí, že prvním napsaným Evangeliiem bylo Markovo. Matoušovo bylo napsáno až jako druhé, v letech 52-56 našeho letopočtu, avšak zato jediným autorem, který byl přímým svědkem událostí, protože s Ježíšem Nazaretským chodil – u něhož nejsou o autorství spisu žádné pochybnosti. Přímým svědkem byl i apoštol Jan, avšak o autorství jeho evangelia se vedou velké spory². I to by tedy mohlo ovlivnit Bulgakovovu volbu.

¹ Татьяна Поздняева, Воланд и Маргарита, стр. 332

² W. Graham Scroggie, Позней svoji Bibli, стр. 201 - 212

Matouš Lévi je bývalý výběrčí daní, který poté, co vyslechl Ješuoovy myšlenky, zahodil peníze na cestu a následoval Mistra:

«-- Левий Матвей, -- охотно объяснил арестант, -- он был сборщиком податей, и я с ним встретился впервые на дороге в Виффагии, там, где углом выходит фиговый сад, и разговорился с ним. Первоначально он отнесся ко мне неприязненно и даже оскорблял меня, то есть думал, что оскорбляет, называя меня собакой, -- тут арестант усмехнулся, -- я лично не вижу ничего дурного в этом звере, чтобы обижаться на это слово... (...) -- ...однако, послушав меня, он стал смягчаться, -- продолжал Иешуа, -- наконец бросил деньги на дорогу и сказал, что пойдет со мной путешествовать...» (str. 23)

Z ukázky je patrné, že na rozdíl od biblického Matouše ten Bulgakovův nepřijal Ješuoovo učení ihned a bez námitek. Podle toho, jak Ješua popisuje, že mu Matouš ze začátku nadával do psů, usuzuji, že stejně jako Pilátovi musel i Matoušovi Ješua připadat jako naivní blázen, ale teprve po určité době poznal pravost Ješuoova přesvědčení, to, že Ješua o tom, co říká, je naprosto přesvědčen a že to, co káže, i žije. I v tomto ohledu je jeho počáteční nedůvěřivost lidsky pochopitelnější než způsob, jakým následoval Ježíše biblický Matouš:

„А потом вышел а узрел (= Ježíš) celného, jménem Léví, sedícího на cle. I řekl jemu: Pod’ за мноу. А опустив всеcko, встав, шел за нím.¹

Alexandr Zerkalov si ve své práci «Евангелие Михаила Булгакова» také všímá skutečnosti, jak Bulgakov nahlíží na biblická evangelia. Zerkalov spojuje Bulgakovův názor na pravdivost biblických událostí s Ješuoovým postesknutím:

«Эти добрые люди (...) ничему не учились и все перепутали, что я говорил. (...) И все из-за того, что он неверно записывает за мной. (...) ходит, ходит один с козлинým пергаментом и непрерывно пишет. Но я однажды заглянул в этот

¹ Lukáš 5: 27, 28

пергамент и ужаснулся. Решительно ничего из того, что там написано, я не говорил.»¹

Slovy Ješuy Ha-Nocri autor Matoušovo evangelium odsuzuje jako snůšku polopravd a nepravd, z nichž mohou být nepříjemnosti. Sokolov tento fakt komentuje tak, že stejně jako rukopis Mistrův ani Matoušův pergamen nehoří – avšak ten druhý je nositelem nepravdivé, ale již od počátku překroucené informace. Prostřednictvím Mistra Bulgakov tedy evangelia označuje za nepravdivá.

Stejně jako každá postava románu o Pilátovi, kterou jsem dříve popsala, má i Matouš svou paralelu v románové Moskvě třicátých let. Domnívám se, že je to básník Bezprizorný. Vedou mne k tomu tyto důvody:

Za prvé, jako byl Matouš jediným učedníkem Ješuy, byl Ivan Bezprizorný jediným posluchačem – učedníkem Mistra. Druhým důvodem je to, že ani dílo Ivana Bezprizorného nebylo neproblematické – on sám se o svých básních nevyjadřuje právě lichotivě. Za třetí, oba měli, než potkali své Mistry, slušné postavení a pracovali ve prospěch moci, Matouš římské – jako celník a Bezprizorný sovětské – jako básník, který se snažil psát tak, aby jeho práce podporovaly oficiální, systémem vyhlašované doktriny. Oba dva se však rozhodnou věřit pravdě, kterou hlásal Ješua Ha-Nocri. Za další – je možné také říci, že motivem jak Matoušovým, tak Bezprizorného, bylo nadšení a víra v myšlenku dobra a ani jeden nehledal osobní prospěch.

Matouš se, na rozdíl od biblického, snaží uchránit svého Mistra před utrpením, které jej na kříži čeká. Biblický Ježíš visel na kříži šest hodin. I Bulgakovův Ješua byl mrtev během krátké doby, ale běžný trest ukřižováním byl, co se týče délky utrpení, dost strašlivý – běžný standart (alespoň podle Petra Pavla) byl tři dny, ale existují záznamy o tom, že někteří odsouzení umírali i deset dnů.² Ukrást tedy ve městě nůž, prodat se ke

¹ Zerkalov, Евангелие по Булгакову, str. 103, MIM str. 22

² http://cz.altermedia.info/uvahy-a-komentare/jezis-kristus-versus-jezis-nazaretsky_2266.html

kříží a ukončit Ješuoovo utrpení se tedy Matoušovi zdálo jako jediná správná věc, jak může Mistrovi pomoci.

Matouš ale nemá štěstí – jeho plán se nepodaří uskutečnit a nastává další moment, kdy se Bulgakovův Matouš nechová jako budoucí Biblický apoštol, ale jako obyčejný člověk. Rozčílí se a proklíná Boha. Sokolov si ve své Bulgakovské encyklopedii všímá toho, že prokletí Bulgakov převzal z jiného díla – románu Vladimira Zazubrina (Zubcova) «Два мира» z roku 1921 o občanské válce na Sibiři. V Matoušově případě však proklínání dobře funguje: nad Jeruzalémem se strhla velká bouře, která rozehnala římské strážce od křížů a díky ní tyto strážce ukrátkaly všem odsouzeným utrpení.¹ Díky tomu, že se strážce rozprchnou před deštěm, může Matouš ukrást Ješuoovo tělo a bez povolení z vyšších míst jej pohřbít. I zde je, jak si všímá Zerkalov, odchylka od Biblického příběhu – Ješuu totiž nepohřbívá člen chrámové rady, Josef Arimatejský², ale obyčejný žebrák, jeho následovník Matouš³.

Velmi nebiblická je i Matoušova touha pomstít svého Mistra a zabít Jidáše, ale v tom jej již předběhl Pilát. Zde je zajímavá i otázka toho, odkud Matouš věděl, že to byl právě Jidáš, kdo Ješuu zradil – to ovšem není v románu dále řešeno.

Pozdňajeva si všímá i zajímavé skutečnosti – vztah Piláta k Matoušovi. Ha-Nocri o něm začne hovořit sám, bez toho, aby se jej na něj někdo ptal, čímž jej v podstatě uvádí v nebezpečí. Sám jej nenazývá svým učedníkem, ale pouze průvodcem a odřiká se od všeho, co o něm Matouš píše. Pilát se z toho důvodu k Matoušovi chová nejednoznačně; na jedné straně jej sice nenechá zatknout, ač je teoreticky povinen to udělat, ale nepovažuje jej za člověka, který by byl hoden stát se Ješuoovým učedníkem.⁴ I když s ním hovoří klidně a slušně, je ze slov, která volí, cítit cosi pohrdavého:

¹ <http://www.bulgakov.ru/l/leviy/>

² Marek 15: 42-46

³ Zerkalov, Евангелие Михаила Булгакова

⁴ Поздняяева, Воланд и Маргарита, стр. 333

«— Ты, я знаю, считаешь себя учеником Иешуа, но я тебе скажу, что ты не усвоил ничего из того, чему он тебя учил. (...) Ты жесток, а тот жестоким не был.»
(str.342-3)

Matouš se nicméně v románu objevuje ještě jednou – na terase v Moskvě, kde si Woland prohlíží město, s poselstvím:

«...ответил Воланд и спросил: — Ну, говори кратко, не утомляя меня, зачем появился?

— Он прислал меня.

— Что же он велел передать тебе, раб?

— Я не раб, — все более озлобляясь, ответил Левий Матвей, — я его ученик.

(...)

— Он прочитал сочинение мастера, — заговорил Левий Матвей, — и просит тебя, чтобы ты взял с собою мастера и наградил его покоем.

(...)

— Передай, что будет сделано, — ответил Воланд и прибавил, причем глаз его вспыхнул: — И покинь меня немедленно.

— Он просит, чтобы ту, которая любила и страдала из-за него, вы взяли бы тоже, — в первый раз моляще обратился Левий к Воланду.

— Без тебя бы мы никак не догадались об этом. Уходи.

Левий Матвей после этого исчез...» (str. 375-6)

Matouš Lévi se tedy po své smrti dostal ke svému Mistrovi do Království světla, ale ani tam se nezbavil své výbušnosti.

Matouš je v Mistrově románu postavou spíše komickou a protože Bible je jediným soudobým zdrojem informací (samozřejmě nemám na mysli celou Bibli, ale Matoušovo evangelium) o této postavě, můžeme říci, že Matouš s ní nemá téměř nic společného. Přestože se považuje za Ješuova následovníka, jeho osobnost je úplně jiná, než byla ta mistrova. Je mstivý, výbušný a divoký, ale přesto obdivuje vše, co sám nepředstavuje. Snaží se zapsat Ješuoovy myšlenky, ale - nejspíše nechtě, jeho slova překrutí tak, že

Ješua je z toho, co čte, zneklidněn - a celé generace křesťanů, počínaje těmi prvními až po ty současné a jsou mateny mylnými informacemi, kterým beze zbytku věří.

V tom vidím velkou Bulgakovovu myšlenku, filozofický pohled na společnost v celé tisícileté historii. Ale vtírá se otázka, zda také myslel na nějakou obecnou paralelu pro období na rozhraní dvacátých a třicátých let dvacátého století; vždyť něco takového se prolíná celým dílem a v celé práci takové paralely hledám. Zatímco v předchozích úvahách jsem nacházela podobnosti určitých lidí z počátku našeho letopočtu s určitými lidmi v Bulgakovově době, pak srovnání s celkovou atmosférou v obou obdobích je obtížnější, protože by to vyžadovalo důkladnější studium politických dějin v té době.

Mohu však (jen) naznačit určitou podobnost, která se objevovala i v české politice padesátých i pozdějších let. Byli to tak zvaní rozmělnovači. V Sovětském svazu i v ostatních zemích se každá větší politická i ekonomická akce musela odvolávat na stranická usnesení a dovolávat se schválení nebo uznání na základě nějakých, byť nepatrných zmínek o tématu, ke kterému se vázaly vědecko-výzkumné práce, vědecká i literární díla, ale třeba i bytová výstavba. A taková situace dávala „pole orané i neorané“ pro řadu rádobý teoretiků, kteří rozebírali kdejakou větu toho či onoho vysokého stranického představitele, často i za hranice toho, co ten či onen představitel myslel nebo ani nemyslel. Byly to spousty novinových a časopiseckých článků a publikací. I tehdejší polooficiální kritika začala (ale jen občas a opatrně jakoby s nejlepšími úmysly) hovořit o takzvaných „rozmělnovačích“. Výstižně definovat je nedokážu, to by opět vyžadovalo studium tehdejších politických poměrů a já to, co píši, znám jen z občasných vyprávění pamětníků a zlomků z písemností o tehdejší době.

Sama si neuvědomuji, zda jsem nejdříve chtěla najít obecnější Matoušovu paralelu v Bulgakovově době nebo nejdříve mi přišli na mysl oni rozmělnovači, o nichž jsem jen letmo slyšela anebo obojí najednou a zda je tato myšlenka vůbec správná. Pravda je, že stranická vedení vedla stálý boj proti nejrůznějším odchylkám a úchytkám a vedoucí straničtí představitelé (ať už se díváme na základy tehdejší politiky jakkoliv), byli věčně

nespokojeni s těmi, kteří vykládali dogmatické poučky trochu jinak než původní klasici marxismu-leninismu (či trochu jinak než současní političtí vládcové).

Zkrátka, kladu si otázku, zda Bulgakov alespoň „v skrytu duše“ se nevysmíval těm, kteří velebili bolševický režim, když už odešel od myšlenek, které jej vyzvedly. Ale to by pak znamenalo, že se někdy před tím sám s revolučními myšlenkami v počátcích režimu ztotožňoval a to je záležitost, která se mi jeví jako absurdní.

Při takové práci se může stát, že někdo, kdo hledá, „co tím chtěl básník říci“, nachází něco, co sám básník ani netušil a obávám se, že já se mohu dostat do situace toho, který se ptá „co tím chtěl říci spisovatel“.

2. Jidáš Iškariotský

Jidáš je v Bulgakovově podání osobou poněkud odlišnou, než jak jej zobrazují evangelia. Bible říká, že Jidáš byl jedním z Ježíšových dvanácti učedníků, který jej pro peníze zradil náboženským představitelům Izraele a posléze svého činu litoval, peníze tedy vrátil (respektive pohodil je v chrámu na zem) a oběsil se.¹ Motivy, které vedly Jidáše k Ježíšově zradě, jsou vykládány různě - ať už mysliteli nebo literárními autory. Zatímco Bible jej považuje za člověka, který zradil čistě z touhy po zisku, jiní autoři hledají motivy jiné – zklamání, jako např. Tim Rice v libretu k rockové opeře Jesus Christ Superstar, nedávno objevené „Jidášovo evangelium“ zase mluví o tom, že byl o tento skutek Ježíšem vysloveně požádán a pro tuto zradu se obětoval.

V románu Mistr a Markétka je představen úplně jiný člověk. Za prvé, jméno, respektive příjmení je pozměněno z tradičního ruského *Искариот* na *Курвафа*. Jak píše autoři A. М. Щербина a A. А. Крапивник², používá Bulgakov fonetickou kalku, aby dosáhl co

¹ Luk. 6:13-16; Mat 26:14, Mat 27:3-5

² Щербина, Крапивник, *Имя собственное в романе М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита»*, Русский язык и литература, пилотный выпуск Август 2010, стр. 17, http://www.eosnova.ru/PDF/osnova_4_0_24.pdf

nejrealističtějšího efektu. Кириаф, v české Kralické Bibli přeloženo jako Kariat, nebo Kariatjeharim, je město, které se nachází na jižní hranici Judey. Zmínka o něm je již v knize Jozue: „...přitáhli k městům jejich třetího dne, města pak jejich byla Gabaon a Kafira a Berot a **Kariatjeharim.**“¹

Nejenže v románu Jidáš není Ješuoým učedníkem, ale má roli jen malého udavače, který příležitostně pracuje pro chrámovou stráž, tedy pro náboženskou, potažmo ideologickou moc. Jeho úkolem je lstí donutit Ješuu, aby řekl prohlášení, která mohou být chápána jako protiřímské výroky nebo urážku majestátu. Jeho motivy jsou velmi jasně definovány téměř vševědoucím Afraniem:

« У него есть одна страсть, прокуратор. – (...) – Страсть к деньгам.» (str. 319)

Nicméně, jak uvádí Sokolov ve své Bulgakovské encyklopedii, za jeho vášní stojí ještě jiná vášň. Jeho největší vášní je Niza, žena, do níž je zamilován a po penězích touží především proto, aby zbohatl a odlákal pomocí svého majetku Nizu od jejího manžela.²

Poté, co byl Ješua zatčen a Jidáš dostal svou mzdu, necítí žádnou vinu; naopak – spokojeně chodí po ulicích Jeruzaléma a vyhledá právě svou milou Nizu. Netuší ovšem, že ta pro změnu pracuje tajně pro Afrania. Niza zradí Jidáše tak, že jej naláká za hranice města do temných zákoutí Getsemanské zahrady, kde na něj již čekají připravení vrazi.³

V souvislosti s tím nelze nezmínit, že pro komunistický režim Sovětského Svazu v roce 1918 byl biblický Jidáš hrdinou. V létě tohoto roku byl dokonce v městečku Sviažinsk v rámci protináboženské propagandy odhalen Jidášův pomník, socha muže v nadživotní velikosti se zkřiveným obličejem, obráceným vzhůru k nebesům a provazem okolo krku. Tento pomník byl odhalen s velkou slávou – za přítomnosti např. Trockého a součástí oslav byla i vojenská přehlídka. Proč právě Jidáš? Komunistická ideologie jej pasovala na hrdinu, který se vzbouřil proti falešnému náboženství, jakýmsi, podle slov

¹ Jozue 9: 17, tučné písmo moje

² <http://www.bulgakov.ru/i/iuda/>

³ <http://www.necessaryprose.com/bulgakov.html>

Trockého, „revolučním protestantem“¹. O této události psaly i sovětské noviny a Bulgakov o ní tedy pravděpodobně věděl. Konec konců, v té době nebylo zase tak vyjímečné učinit člověka, který někoho udal, hrdinou. Vzpomeňme na smutný příklad Pavky Morozova, který byl jako vzor ctnosti dáván za příklad dětem po celém Sovětském Svazu.

Bulgakov však hrdinu – udavače stvořit nechtěl. Zbavil Jidáše veškerého heroizmu a udělal z něj jen obyčejného spolupracovníka státní, tedy v jeho případě náboženské moci, který svou činností získává nikoliv ve prospěch celého lidstva, ale pouze ve svůj.

Projekcí v období Moskvy třicátých let tak, jak ji Bulgakov popisuje ve svém románu, je podle mne již výše zmíněný Alois Mogaryč. Jeho motivy jsou velmi podobné – nejde sice možná o peníze jako takové, ale o zisk – Mogaryč se stěhuje do sklepního bytu po Mistrovi. V dnešní době se možná zdá být takový zisk, jako je sklepní byt, docela nezajímavý – sklepní byty nejsou zrovna zajímavé reality – nicméně ve třicátých letech v Moskvě, kde lidé žili v komunálkách, bylo získat byt jen pro sebe velmi příjemnou cenou za své služby. Navíc, stejně jako Jidáš byl hezký, mladý a pravděpodobně inteligentní člověk, dokázal lidi zaujmout tak, že mu důvěřovali (zde předpokládám, že Ješua nebyl jediný „případ“, na němž Jidáš „pracoval“). I Alois Mogaryč byl mladý člověk, Mistra velmi zaujal – snad ani ne fyzicky, ale svou inteligencí a vášní k literatuře. Takto jej popisuje básníkovi Bezprizornému:

Понравился он мне до того, вообразите, что я его до сих пор иногда вспоминаю и скучаю о нем. Дальше -- больше, он стал заходить ко мне. Я узнал, что он холост, что живет рядом со мной примерно в такой же квартирке, но что ему тесно там, и прочее (...) Именно, нигде до того я не встречал и уверен, что нигде не встречу человека такого ума, каким обладал Алоизий. Если я не понимал смысла какой-нибудь заметки в газете, Алоизий объяснял мне ее буквально в одну минуту, причем видно было, что объяснение это ему не стоило ровно

¹ Всеволод Иванович Сахаров, Шестое Евангелие от Михаила Булгакова

Pozn.: Tato socha na svém místě nevydržela ani měsíc a byla nahrazena sochou Lenina. Druhý takový pomník Jidášovi se objevil v dnešním Mičurinsku, ten byl ale během několika dní za nevyjasněných okolností zničen místními obyvateli. Třetí mně známý pomník byl odhalen v r. 1921 v Tambově.

ничего. То же самое с жизненными явлениями и вопросами. Но этого было мало. Покорил меня Алоизий своею страстью к литературе. (13. kap.)

3. Nisa

Nisa je spolupracovnicí Pilátovy tajné služby, vedené Afraniem. Její roli v ději máme dnes spojenou s krásnými ženami z filmů s Jamesem Bondem – tj. ženy, která má využít své krásy k tomu, aby lstí vlákala muže do pasti. Stejně jako Jidáš je i ona místní. Ale je zde možnost, že přestože žije v Jeruzalémě, pravděpodobně není Židovka. Této skutečnosti si ve své knize všímají autorky Belobrodceva a Kuljus¹. Jejich dohady se zakládají na několika bodech v textu a to za prvé – ve které části Jeruzaléma Afranius Nisu hledal:

«Хорошо знавший город гость легко разыскал ту улицу, которая ему была нужна. Она носила **название Греческой**, так как на ней помещалось несколько **греческих лавок**, в том числе одна, в которой торговали коврами. Именно у этой лавки гость остановил своего мула, слез и привязал его к кольцу у ворот». (str. 323, zvýraznění moje)

Už tato ukázka implikuje skutečnost, že dotyčná dáma byla spíše Řekyně. Tato narážka však není jediná. Když Nisa hovoří s Jidášem, mimo jiné říká:

«У **нас** есть примета, что тот, кого не узнают, станет богатым... (.....) У **вас** праздник, а что же прикажешь делать мне»? (str. 325, 326, zvýraznění moje)

Zvýrazněná zájmena také implikují to, že Nisa se neocitla v Řecké uličce jen náhodou, ale naopak poukazují na to, že je opravdu cizinkou, která se v Jeruzalémě buď vdala nebo se tam s manželem přestěhovala – o tomto však již text nemluví, není to pro hlavní linii příběhu důležité. Třetím momentem je skutečnost, že Afranius hovoří s Nisou řecky.

¹ И. Белобродцева, С. Кульюс, Роман М. Булгакова Мастер и Маргарита, комментарий, стр. 400

Nisa je vdaná žena, ale z níže uvedené ukázky vyplývá, že její muž o její spolupráci s Římem neví:

«Женщина же, которую Афраний назвал Низа, оставшись одна, начала переодеваться, причем очень спешила. Но как ни трудно ей было разыскивать нужные ей вещи в темной комнате, светильника она не зажигала и служанку не вызывала. Лишь после того как она была уже готова и на голове у нее было темное покрывало, в домике послышался ее голос: – Если меня кто-нибудь спросит, скажи, что я ушла в гости к Энанте. Послышалось ворчание старой служанки в темноте: – К Энанте? Ох уж эта Энанта! Ведь запретил же муж ходить к ней! Сводница она, твоя Энанта! Вот скажу мужу... – Ну, ну, ну, замолчи, – отозвалась Низа и, как тень, выскользнула из домика. Сандалии Низы простучали по каменным плитам двора. Служанка с ворчанием закрыла дверь на террасу. Низа покинула свой дом.» (str. 324)

Nisa je v románu nástrojem pomsty – ačkoliv o tom sama pravděpodobně neví. Její úlohou však není vědět, ale konat, v podstatě má funkci kata – a to i když ona sama přímo nevede nůž. Naplňuje starozákonní princip „oko za oko, zub za zub“. Když totiž vede Jidáše do pasti, dělá vlastně to samé, co udělal Jidáš Ješuvovi – a to dokonce ze stejných motivů – pro peníze.

4. Afranius

Afranius je další postavou v Mistrově románu. Do odsouzení Ješuy sice přímo nezasahuje, ale je důležitým konatelem děje po jeho ukřižování. Sokolov jej ve své encyklopedii¹ spojuje s Afraniem Burrem, o němž píše Renan. Sextus Afranius Burrus († 62) byl Římským prefektem Praetoriánů a společně se Senecou mladším i rádce císaře Nerona. Jeho spojení s křesťanstvím – a tím pádem i s Ješuvým příběhem

¹ Sokolov, Булгаковская энциклопедия, <http://www.bulgakov.ru/a/afraniy/>

spočívá v tom, že tento člověk měl být dozorcem v římském vězení, v němž byl zavřen apoštol Pavel a prý se k němu choval velice dobře. Měl to údajně být moudrý a tolerantní muž, jemuž se přičítá i to, že Pavlovi zařídil velmi dobré podmínky – jeho žalář připomínal spíše domácí vězení. Apoštol byl střežen pouze jedním praetoriánem a mohl přijímat, koho chtěl. Toto je tedy ve zkratce historická postava, již se Bulgakov inspiroval.

Jako šéf jednotky, kterou bychom asi dnes nazvali tajnou policií, je přímo podřízený Pilátovi, jedná na jeho rozkazy. Je velmi inteligentní, není třeba – jako v případě pokynu k zabití Jidáše – hovořit přímo, ale jen v náznacích. To je vlastně celkem logické, protože Afranius nejenže pracoval pro Piláta, ale zároveň proti sobě – z politických důvodů – nemohl poštvat Kaifáše. Pilát by si zde ani nemohl dovolit mluvit otevřeně a to, že jeho podřízený chápe rychle, bylo de facto nezbytností. Skutečnost, že by někdo vyslechl a Kaifášovi donesl, kdo skutečně stojí za vraždou Jidáše, informátora chrámové rady a stráže, by bylo přeci jen příliš velké riziko, to samé by platilo jen pro to, kdyby se doneslo, že je tato vražda plánována. Farizejů si lidé velmi vážili a poštvat si proti sobě farizeje a to ještě takového, který ve funkci velekněze chrámu, by mohlo znamenat oprvdou velký problém. Navíc, Kaifášova funkce dovolovala stěžovat si přímo u císaře Tiberia, což ani Pilát, ani Afranius, nechtěli z již dříve zmíněných důvodů riskovat.

Navíc – jeho znalosti místního prostředí a lidí jsou naprosto neuvěřitelné. Vždyť Jeruzalém nebylo vůbec malé město. Počet stálých obyvatel byl v té době asi 80 000 a v době svátků, kdy do Jeruzalémského chrámu přicházeli poutníci, se tento počet rozrostl na sto až dvě stě padesát tisíc – zde se historikové v číslech liší¹. Taková znalost vyžadovala síť velmi dobrých informátorů, je tedy poměrně snadné spojit si Afrania a jeho jednotku jako téměř všemocnou tajnou policii z doby, kdy Bulgakov žil – ať už GPU nebo NKVD.

Šéfem NKVD byl v té době Lavrentij Berija, který přebral funkci náčelníka NKVD po Ježovovi v r. 1938 a v r. 1953 byl zatčen, nahrazen Kruglovem, souzen a zastřelen.

¹ <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,999673-2,00.html>

Berija byl extrémně krutý člověk. Byl velmi cílevědomý a neváhal použít udání a zatčení někoho, kdo mu stál v cestě za úspěchem – rčení „jde přes mrtvoly“ v jeho případě nabývá velmi reálného významu. I ve své vysoké funkci se rád účastnil výslechů a mučení, podle svědectví vězňů si krutost užíval.

Nevím, nakolik byly tyto informace známy Bulgakovovi, v každém případě – to jediné, co má Afranius společného s Berijou je pouze funkce v určité profesi. Afranius sice nechá zabít svými lidmi Jidáše, ale dělá to spíše z povinnosti vůči svému nadřízenému. Možná i je přesvědčen o tom, že zabít Jidáše je správné, protože vydání nevinného člověka považoval za zlo, nicméně potírat zlo zlem je zase v přímém rozporu s Ješuoovým učením.

V Sovětském Svazu konce dvacátých a počátku třicátých let však byla spousta lidí, kteří se na zatýkání a výsleších podíleli nikoliv proto, že očekávali nějaké výhody, ale dělali to z čistého nadšení a přesvědčení, že tím slouží – a zde mi přijde slovo *dobru* jako nevhodné – politickému režimu, v němž žijí a s nímž se ideologicky ztotožňovali. Afrania bych přirovnala spíše k někomu takovému. Člověku, který nebyl špatný, zlý nebo který by toužil po majetku a slávě, ale přesto neviděl – a možná ani nechtěl vidět, že rozkazy, které dostává, jsou v rozporu s tím, co chce vlastně obhajovat.

5. Kaifáš

Biblický příběh Pilátova a Kaifášova rozhodování jak naložit s obviněným Ježíšem je známý: Kaifáš je ze sekty farizejů, kterých si lid velmi vážil. Štěpán Šoltész¹ uvádí, že v době, kdy Judeji vládli “pohané”, lid opovrhoval těmi, kdo s Římem spolupracoval, jako byli výběřčí daní nebo celníci, zatímco těch, kteří se úzkostlivě oddělovali od “pohanů” a přísně dodržovali náboženská ustanovení Izraele. To byli právě farizejové. Kaifáš, dosazený římskou mocí, zastával svůj úřed 7 let, byl tedy velice úspěšný, protože toto místo bylo obsazováno pouze na období jednoho roku. Přesto, v této době

¹ Štěpán Šoltész, Dějiny křesťanské církve, str. 17

se mnozí domnívali, že tato, jak ji hezky nazývá Petr Pavel, “ultrakonzervativní” opozice¹ Říma byla již přežitkem. Mnozí očekávali mesiáše – spasitele, který vysvobodí židovský národ z Římské nadvlády. Kaifáš i Pilát o těchto náladách věděli. Kaifáš se tedy vydáním Ježíše snažil chránit to, co považoval za čistou víru – bylo nemyslitelné, aby se v této době někdo nazval Božím synem, to bylo skutečně považováno za hřích a rouhání. Pro Kaifáše skutečnost, že Ježíš řekl něco, co by mohlo být protirímské, neměla vážný význam. Hlavním problémem pro něj byla hereze.

Hájil však i své postavení – vždyť chrám sousedil s Pilátovým sídlem. Pilátovi vojáci se tedy dívali na to, jak biblický Ježíš působí nepokoje u chrámu – převrací stánky penězoměncům. Musel tedy jednat, protože kdyby tak neučinil, mohli by se římané domnívat, že chrám skrývá či chrání buřiče. Pro římské úředníky však musel přijít s jiným obviněním, než ochranu čistoty židovské víry. Proto musí i vyrukovat s protirímskými výroky – tím je Pilát zahrán do kouta a musí jednat tak, jak Sanhedrin potřebuje.

Bulgakov jako románový autor rozvádí některé nebo lépe řečeno základní rysy jednajících osob. Podle historických pramenů měl Pilát rozhodnější a tvrdší povahu než mu přisuzuje spisovatel. Spisovatel naděluje Pilátovi měkčí povahu právě při rozhodování o Ježíšově osudu. Nerozpakuje se nechat jej zpráskat, když mu Ježíš neprokazuje úctu podle tehdejší etikety. Ale na druhé straně prokazuje pochopení pro Ježíšovy myšlenky, byť je ze začátku považuje za poblouznění. V Pilátovi se probouzí jakýsi cit pro spravedlnost, má-li rozhodnout, zda Ješua svou vírou v pravdu a dobro podlamuje či dokonce vyzývá k neposlušnosti vůči římské nadvládě, nebo je jen neškodným snílkem.

Kaifáš spolu s náboženskými představiteli porobeného židovského národa má velkou autoritu, tolerovanou Římem, který nechce sahat do „vosího hnízda“ židovské víry a tam, kde to jde, to je nepodlamuje poslušnost vůči Římu, ponechává židovskému národu jeho náboženství i s jeho představiteli. Kaifáš a jeho sbor náboženských představitelů sice nepředstavují místní vládu či samosprávu; jejím představitelem je místokrál

¹ http://cz.altermedia.info/uvahy-a-komentare/jezis-kristus-versus-jezis-nazaretsky_2266.html

Herodes (ale ne ten, co nechal vyvraždit nemluvnátka). A dovedu si (byť je tomu dvě tisíciletí) představit, že Kaifáš (od této chvíle či psaného řádku jej považuji za představitele celého židovského náboženského shromáždění) byl, musel být „mezi dvěma mlýnskými kameny“. Na jedné straně pro něj byla římská nadvláda nadvládou okupační, na druhé straně musel jednak určitým způsobem vycházet s římskou správou, jednak aby uchoval židovskému národu to, co mu Řím zatím toleroval či ponechal.

Je zajímavé, že obavu o čistotu víry Bulgakovův Kaifáš vůbec neřeší. Jedno však mají jak biblický, tak bulgakovův Pilát společné – je to šikovný tah, kterým dostali Piláta do situace, v níž se musel podrobit přání velekněze. Tato past se však v obou zmíněných dílech trochu liší – Bulgakovův Kaifáš najal udavače, který přiměl Ješuu k “protiřímskému” prohlášení, které pak Pilát dostává na stůl, Biblický obsadí soudní obecenstvo svými lidmi. Když pak Pilát nabízí Barabášův život za Ježíšův, “lid” jednoznačně žádal milost pro Barabáše.

Koho ale připodobnit ke “stázcům čisté víry”, farizejům, v Moskvě třicátých let? Určitě prorežimní spisovatele, členy MASOLITU. A jako byl Kaifáš vůdcem sekty, která hlásala oficiální “čistou” víru, velice podobnou postavou Mistrovy Moskvy byl Michail Alexandrovič Berlioz, «...редактор толстого художественного журнала и председатель правления одной из крупнейших московских литературных ассоциаций, сокращенно именуемой Массолит.» (str.5), protože jeho úkolem bylo mimo jiné i starat se o to, aby lid četl jen politicky správně zaměřené texty.

Zatímco Kaifáš usiloval o Ješuu fyzický život, Berlioz se snažil vymýtit jeho existenci z paměti lidstva: «Берлиоз же хотел доказать поэту, что главное не в том, каков был Иисус, плох ли, хорош ли, а в том, что Иисуса-то этого, как личности, вовсе не существовало на свете и что все рассказы о нем — простые выдумки, самый обыкновенный миф.» (str. 7)

I když je to srovnání velmi vzdálené a vlastně letopočtem přesahuje dobu, kterou se zde zabývám, tak se nabízí paralela protektorátní vlády nebo vlády v době normalizace. Jako vždy každé přirovnání „kulhá“, tak i zde můžeme sami sobě namítnout, že v obou vládách byli lidé, kteří ideologicky souhlasili s okupací, ovšem byli tam i takoví, kteří

se domnívali, že určitou poslušností vydobudou pro svůj národ mírnější zacházení, kterého se jim dostane od okupantů.

6. Marek Krysojoj

Marek Krysojoj je poslední postavou v Mistrově románu, o níž se chci ve své práci zmínit. Slouží přímo Pilátovi a jeho post by se dnes dal definovat jako šéf osobní ochranky. Není divu – podle Wolandova popisu musel mít impozantní postavu:

«Всем показалось, что на балконе потемнело, когда кентурион первой кентурии Марк, прозванный Крысобою, предстал перед прокуратором. Крысой был на голову выше самого высокого из солдат легиона и настолько широк в плечах, что совершенно засонил ещё невысокое солнце.» (str. 20)

I dnes jsou jako osobní stráž vyhledáváni lidé, kteří jsou vyšší a mohutnější než ti, které mají chránit, protože v případě útoku mohou potenciální oběť zaclonit svým tělem a vytvořit tak lidský štít mezi ní a útočníkem. Ovšem Markovy povinnosti jsou širší než by měl osobní strážce dnes. Jeho úkolem je také vykonávat tresty, které Pilát uloží, jako je bití a případně i popravy – tedy i funkci kata. Především mírnější fyzické tresty mohou pro případné publikum působit jako velmi odstrašující podívaná – drží-li nástroj trestu – ať už bič nebo jinou zbraň v ruce takový obr, musí se každý domnívat, že je mnohem bolestivější.

Za další, z toho, co Pilát vypráví Ješuoovi víme, že se na Markovy služby může Pilát spolehnout, protože Marek je mu zavázán, jeho nadřízený mu kdysi ve zmiňované bitvě u Idistaviza zachránil život (viz. kapitola Pilát Pontský).

Je zajímavé, že Markovo přízvisko „Krysojoj“ bylo užito u silného, odvážného člověka. Je to druh ironie, protože latinské přízvisko Muribellum (pobíječ myši), užité

například i v překladu románu do anglického jazyka (Glenny, 1967) se ve starém Římě užívalo pro zbabělé a bázlivé vojáky.¹

Marek Krysojoj je však chladný a nelítostný. Přesto jej Ješua nazývá dobrým člověkem. Dává dokonce i vysvětlení, proč je dobrý člověk tak nelítostný:

«... – он, правда, несчастливый человек. С тех пор когда добрые люди изуродовали его, он стал жесток и черств. ...» (str. 27) A přestože nakonec umírá jeho rukou, Ješua jej rozhodně neviní ze své smrti.

Jako paralelu z moskevského děje přiřadil Sokolov Marku Krysojojovi Archibalda Archibaldoviče, ředitele restaurace domu Gribojedova, který nechal převézt Ivana Bezprizorného do blázince. Podobnost je ovšem spíše fyzická, Marek Krysojoj je mohutný a ředitel restaurace zase připadal návštěvníkům jako pekelné zjevení (str.62). Je popisován jako pirát Karibského moře, nicméně tento popis je spíše výplodem vypravěčovy fantazie.²

¹ <http://www.masterandmargarita.eu/en/index.html>

² <http://www.bulgakov.ru/m/mim/6/>

VII. ZÁVĚR

I když spisovatel podává Ješuu velmi sympaticky (také proč ne, kritizovat nebo zneuctívat Ješuu, v němž mohou mnozí vnímat Ježíše bych považovala nejen za náboženský hřích, ale i za celkovou společenskou neomalenost – a to i v době, v níž Bulgakov román psal), končí tento „dobrý muž“ jako člověk a mučedník. Spisovatel se nezabýval Ježíšovým zmrtvýchvstání v biblickém pojetí. Ale nabývá konce utrpení a jakéhosi usmíření teprve odchodem z pozemského života.

Pilát cítí svou vinu a v jakémsi nedefinovaném očistci trpí za svou nedůslednost a zbabělost až do Mistrova konce.

Shrňme-li velmi stručně, idealista Ježíš skončí s pozemským životem nepochopen a umučen, (svým způsobem) viník Pilát si svou chybu uvědomil a spisovatel jej ponechal v dlouhé duševní trýzni. Zkrátka jednající osoby jednaly tak, jak jednaly, podstoupily fyzickou i duševní či duchovní trýzeň a svým způsobem osvobození se dočkaly po dlouhé době, i když Ješuuovi se přece jen přiznává významné mystické existenční i morální privilegium.

I přesto, že Bulgakov použil pro Mistrův román postavy, které máme spojené s křesťanskou vírou, nepovažuji tyto čtyři kapitoly za jakési vyznání se z náboženského přesvědčení. Tyto postavy jsou zde spíše použity jako prototypy charakterů, které jsou věčné, stejně jako je věčný boj dobra a zla či svobody a nesvobody, poznání a duchovní (či duševní) slepoty anebo i viny a svědomí.

Nemusím dlouze vysvětlovat, že období takové situace nacházím v románovém novověkém Rusku. Jaký obraz, jaké podobenství přenesl spisovatel do života Mistrova a tím i svého, jaké má tvrdé soudce a v dnešním slovníku „oportunistické“ přísluhovače „postřímského“, přesněji totalitního režimu? Jednoduchá srovnání nelze udělat; Rusko spisovatelovy éry existovalo o dva tisíce let později a kromě toho paralely Ježíšova a Mistrova života na jedné straně a Mistrova a spisovatelova života na druhé straně musely být v románě alespoň trochu ukryty, i když Stačí román pečlivě číst a čtenář nejenže se nediví tomu, že román nebyl za spisovatelova života vydán knižně (stejně

jako jeho mnohá jeho další literární díla), ale čtenář se podiví, že se spisovatelovy hry mohly hrát na divadelních scénách.

Mistr píše a nemá – co nemá? Úspěch? Jeho díla mu nevydávají, je tedy neúspěšný? Režimní kritikové jeho román znectí, ale o takových kritikách si myslíme svoje. Má Mistr nějaké zastání, jásající davy jako Ježíš? Mistr se s Ježíšem nesrovnává, davy zastánců nemá, ale ani nemůže mít. Ježíš, než ho ukřižovali, hlásal svoje učení, Mistr (ani spisovatel) se na veřejnosti se svými díly mohli předvést jen v omezené míře; spisovatel jen v divadelních hrách a už předem je zřejmé, že ve značně okleštěné formě. Jen dobrá duše Markétka je románem nadšená a dává Mistrovi sílu, aby pokračoval.

Kdo dusí Mistra? Režimní kritika, vyvolený kritik napíše na románový rukopis zdrcující kritiku a parta dalších písálků se předhání, aby román ještě více zneuctila. Je to novodobý Kaifáš? Zde nemůžeme být formalisté a hledat naprosté paralely. Kdyby to spisovatel udělal, mohly by vyznít naprosto nevěrohodně. Stalin sice navštěvoval spisovatelovy hry v divadle, jmenovitě Dni Turbinych a údajně se dobře bavil. Přesto – Bulgakovovy knihy za jeho života na Stalinův popud nevycházely.

Tak aby si spisovatel vylil svůj vzdor, povolá na scénu jako Mistrova ochránce d'ábla Wolanda. Na první pohled (míněno na prvních stránkách knihy) se jeví jako zlý démon, ale postupně blamuje, uvádí do úžasu, nejistoty až posléze téměř bezradnosti celý administrativně úřednický aparát organizace masové literatury, bytového úřadu, zábavního zařízení i jeho nafoukaného obecenstva a graduje to až do vypálení budovy MASOLITU. Markétka, jaksí v zastoupení Mistrově, demoluje byt nenáviděného literárního kritika a aby potupa stála zato, dělá to na koštěti a ještě k tomu nahá!

Sexuální revoluce evropský svět teprve čekala; takže ve své době to bylo něco nevidaného. Nevidím v tom tedy jen daň, kterou dnes platí autoři, aby lechtivě osvěžili skoro každé dílo, ale jako pořádný políček tehdejší cenzurní morálce. Morálce v tom smyslu, že morálka byla a je vždy jakými oficiálním souborem psaných i nepsaných pravidel, která má společnost dodržovat a té se takovéto chování zcela vymykalo.

Nicméně celá Mistrova i spisovatelova snaha (za jeho života) prosadit se svým literárním dílem vyznívala marně a k životnímu smíření Mistr došel paradoxně po smrti, když se na konci života opět setkal s Markétkou.

V nápravu však spisovatel nevěřil. Bulgakovův Pilát byl ještě schopen litovat, že poslal na smrt podle jeho mínění neškodného filozofa a litoval toho. Podle spisovatele by se tak měl zachovat každý, když už něco udělá proti rozumu a citu; to vyplývá z toho, jak Pilát neustále přemítá o svém činu.

V nové době už nápravu není moc vidět. Literární pokání svým způsobem činí básník Bezprizorný. Ale kdo další? A tak Mistrovi a v jeho osobě i spisovateli nezbývalo, než dosáhnout jakéhosi duchovního smíření jakoby v sobě samém. Smrt, která se na první pohled může jevit jako krutá, je tedy svým způsobem vysvobozením ze světa, v němž se zásadový spisovatel, který je rozhodnut psát svobodně, stává nepohodlným a je “uklizen” do blázince.

Třicátá léta v Sovětském svazu byla lety procesů a upevnění Stalinovy moci, když v desetiletí předtím ještě mohly probíhat spory o směřování politiky i ekonomiky. Rozumím tomu tak, že ve třicátých letech nebyli a ani nemohli být disidenti jako byl Orlov, Sacharov a jeho manželka a řada dalších, známých z druhé poloviny dvacátého století. Srovnáme jen situaci v tehdejší Československu v sedmdesátých letech ještě před disidentským hnutím. Kdo čekal změnu? Představy co dále se vytvářely postupně s Chartou 77.

Celé dílo vyznívá zdánlivě mysticky tak jako je prosyceno mystikou celé. V mystickém závěru však vidím docela reálné spisovatelovo občanské krédo. Být dobrým člověkem podle Ješua učení, jak jej prezentuje ve druhé kapitole. I když Ješua končí svůj život jako buřič na kříži, vítězí morálně – do Pilátovy hlavy zasel své myšlenky o dobru a nejen to – probral jej z nevědomí o své nesvobodě a ukázal mu, že je možné žít jako svobodný člověk v době útlaku cizí moci.

Změnu spisovatel nečekal a ani k ní nebyly podmínky a proto vedle svého doslova bolavého nitra dal do díla i své představy, jak by s tím vším zatočil - samozřejmě s pomocí ďábla, v mezích omezených možností ďáblových a svých.

VIII. РЕЗЮМЕ

Все герои в «Ершалаимских главах» романа Булгакова «Мастер и Маргарита» играют неотъемлемую роль. В тридцатом году нашей эры Ершалаим очень заботливо был выбран автором. Иудею этого времени оккупировал Рим и страна должна была подчиниться чужой власти. Понтий Пилат не являлся абсолютным правителем, однако его власть опиралась на очень сильную армию и тайную полицию.

Советский Союз не был оккупирован чужой властью, но и здесь власть была взята насилием. Сталин был абсолютным правителем и тоже опирался на вооруженные органы, состоящие из сильной тайной полиции. К ней относится сеть сотрудников и доносчиков. Об этом свидетельствуют герои, появляющиеся в романе. Исторический период значительно влияет на проявление того или иного героя. Эти периоды Булгаков выбирал с огромным литературным и художественным мастерством.

Перед созданием своих героев, Булгакову было необходимо познакомиться с большим количеством литературы. Он опирался на произведения других авторов, исторические источники, Библию, в свой роман включил даже людей, с которыми он лично был знаком. Роман Мастера о Пилате и Иешуе нельзя однозначно назвать ни религиозным, ни историческим произведением. Выступающие характеры скорее всего являются архетипами – типами людей, которые появляются в каждом, и не только тоталитарном режиме – сильный правитель и его подчинённые, несправедливо осуждённый, доносчик, последователь, пропагандист – несмотря на то, пропагандирует ли веру или заботится о идейной чистоте литературы – все эти типы героев можно найти в любом обществе.

Но этот роман вовсе не является только описанием тоталитаризма. Его темы превышают темы одного режима – осуждение невинного человека, присвоение права убить другого, дилемма ответственности за свои поступки, глубокий взгляд

на слабость и силу, также слабость и силу собственной совести. Два разных сюжета романа являются паралельными, сходства героев и обстановок, в которые они попали, описаны у большинства героев.

В романе «Мастер и Маргарита» Булгаков описывает два друг на друга похожих режима. Время, обстоятельства и личности меняются, но люди – и не только москвичи – как говорит Воланд в его выступлении в варьете – не изменились. Любят деньги, но «и милосердие иногда стучится в их сердца....» (стр. 130). В личности Мастера Булгаков о нём мечтал, но сам его со стороны власти никогда не дождался.

IX. POUŽITÁ LITERATURA

Zdroje v ruském jazyce:

1. БЕЛОБРОВЦЕВА, И., КУЛЬЮС, С, *Роман М. Булгакова «Мастер и Маргарита»*. *Комментарий*, Москва: Книжный клуб, 2007, ISBN 978-5-98697-059-2
2. БЕРДЯЕВА, О. С., *«Проза Михаила Булгакова, Текст и метатекст»*, Великий Новгород Издательско – полиграфический центр Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого, , 2002, ISBN 5-8989-205-0
3. БУЛГАКОВ, Михаил Афанасьевич *Мастер и Маргарита*, Санкт-Петербург: издательская группа «Азбука классика», 2009, ISBN 978-5-9985-0069-5
4. ЗЕРКАЛОВ, Александр *Этика Михаила Булгакова*, Москва: Текст, 2004, ISBN 5-7516-0409-1
5. ЗЕРКАЛОВ, Александр *Евангелие Михаила Булгакова*, Москва: Текст, 2003, ISBN 5-7516-0020-7
6. КАНДАУРОВ, О.З. *Евангелие от Михаила, том 2/2, Мистика жизни, часть 2, Мастер и Маргарита*, Москва: Граал, Пушкино, 2001, ISBN 5-7873-0042-6
7. МАТВЕЕВ, М. Ю., *Роман М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита»* Санкт-Петербург: литературное путешествие по страницам романа, книга 1 и 2, Академия ГА., 2003, ISBN chybí
8. ПОЗДНЯЕВА, Татьяна *Воланд и Маргарита*, Санкт-Петербург: Амфора, 2007, ISBN 978-5-367-00317-8
9. СОКОЛОВ, Борис *Михаил Булгаков: загадки судьбы*, Москва: «Вагриус», 2008, ISBN 978-5-9697-0625-5
10. СОКОЛОВ, Борис *Михаил Булгаков: загадки творчества*, Москва: «Вагриус», 2008, ISBN 978-5-9697-0626-2
11. СОКОЛОВ, Борис *Булгаков: Энциклопедия, персонажи, прототипы, произведения, друзья и враги, семья*, Москва: Эксмо, 2005, ISBN 5-699-12689-9 + elektronická verze encyklopedie <http://www.bulgakov.ru/>

12. ХИМИЧ, Вера В. *В мире Михаила Булгакова*, Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2003, ISBN 5-86037-029-6
13. ЧЕРКАШИНА, М., *Круг Булгакова*, Москва: авторская редакция, 2006, ISBN chybí
14. ЯБЛОКОВ, Е. А. *Художественный мир Михаила Булгакова*, Москва: Языки славянской культуры, 2001, ISBN 5-7859-0186-2
15. ЯНКОВСКАЯ, Лидия *Записки о Михаиле Булгакове*, Москва: издательство «Паралелли», 2002, ISBN 5-93273-068-4

Zdroje v českém jazyce:

16. Bible svatá, kralické vydání, Ekumenická rada církví, 1984
17. BUDINSKÝ, Libor *Popravy slavných*, Praha: Knižní klub, 2002, ISBN 80-242-0878-4
18. BULGAKOV, Michail *Mistr a Markétka*, překl. Alena Morávková, Praha: KMa v edici Klasik, 2003, ISBN 80-7309-998-5
19. FLAVIUS, Josephus *Válka židovská*, přel. Jaroslav Havelka a Jaroslav Šonka, Praha: Mír, 1965, ISBN chybí
20. MIKULÁŠEK, Miroslav *Dotek „věčnosti“, „gnosé“, „iniciaci“ a „oneiros“ jako tvurčí aktivity „románu-mýtu“ Michaila Bulgakova Mistr a Markétka*, in sborník *Bulgakov a dnešok*, Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2006, ISBN 80-8050-977-8
21. MONESTIER, Martin *Historie trestu smrti*, přel. Vladimír Čadský, Praha: nakl. Rybka, 1998, ISBN 9-788086-182056
22. MORÁVKOVÁ, Alena, *Křížová cesta Michaila Bulgakova*, Praha, Litomyšl: nakl. Paseka, 1996, 1. vydání, ISBN 80-7185-051-9
23. SCROGGIE, W. Graham, *Poznej svoji Bibli*, vydavatelství a rok - neuvedeno
24. SCHULZ, Uwe *Velké procesy*, přel. Milada a Milan Kouřimských, Praha: Brána ve spolupráci s KK, 1997, ISBN 80-85946-76-9
25. ŠOLTÉSZ, Štěpán, *Dějiny křesťanské církve*, Praha: Kalich, 1990, ISBN 80-7017-204-5

26. TACITUS, Cornelius *Na vrcholu césarismu*, přel. Antoním Minařík, II. vydání, Praha: Orbis, 1949, ISBN není

Internetové zdroje:

v českém jazyce:

1. Lékařský slovník Klinika zdraví
<http://www.klinikazdravi.cz/slovník/hemikranie/>
2. PAVEL, Petr *Ježíš Kristus versus Ježíš Nazaretský*,
http://cz.altermedia.info/uvahy-a-komentare/jezis-kristus-versus-jezis-nazaretsky_2266.html
3. Velký lékařský slovník, <http://lekarske.slovníky.cz/pojem/aura>

v ruském jazyce:

1. БАЛАН, Виктор *Сталин и Булгаков*,
<http://www.lebed.com/2001/art2536.htm>
2. САХАРОВ, Всеволод Иванович, *Шестое Евангелие от Михаила Булгакова*
http://sovremennik.ws/2007/09/08/print:page,1,shestoe_evangelie_ot_mik_haila_bulgakova.html
3. ЦЕРБИНА, КРАПИВНИК, *Имя собственное в романе М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита»*, Русский язык и литература, пилотный выпуск Август 2010, http://www.e-osnova.ru/PDF/osnova_4_0_24.pdf
4. ЯНОВСКАЯ, Лидия *Понтий Пилат и Иешуа Га-Ноцри*, газета «Наш Мир», 28. 6. 2010, <http://nm2000.kz/news/2010-06-28-28401>

v anglickém jazyce:

1. BIEMA, David Van /Jerusalem;DORFMAN, Andrea and HARRIS, Jonathan Calt /New York and GHAZALI Said, SILVER, Eric and WATZMAN, Haim /Jerusalem *Jerusalem at the Time of Jesus*: Monday, Apr. 16, 2001 , internetová verze časopisu TIME, <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,999673-2,00.html>
2. BULGAKOV, Mikhail *Master and Margarita* http://www.klassika.ru/read.html?proza/bulgakov/master97_engl.txt&page=0
3. MADER Eric, *The Master and Margarita and the Gospel According to Mathew*, <http://www.necessaryprose.com/bulgakov.html>
4. TUMANOV, Vladimir, *Diabolus ex Machina: Bulgakov's Modernist Devil* http://publish.uwo.ca/~vtumanov/Articles_files/Diabolus%20ex%20Machina%20-%20Bulgakov's%20Modernist%20Devil.pdf
5. VANHELLEMONT, Jan *Master and Margarita*, <http://www.masterandmargarita.eu/en/index.html>
6. ZIOLKOWSKI, Margaret *Literary Exorcisms of Stalinism: Russian Writers and the Soviet Past*, http://books.google.com/books?id=x0bPvO0U-ScC&pg=PA75&lpg=PA75&dq=Pil%C3%A1t+Bulgakov&source=bl&ots=OXpUkBBX78&sig=jvXuPiKN5ASE63yS0nKc8xljCrw&hl=en&ei=dkzzSu-FAovHsAaOzJDsAQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=10&ved=0CB0Q6AEwCTgy#v=onepage&q&f=false

